

TÜRKİYE'NİN
KATILIM YÖNÜNDE İLERLEMESİ'NE
İLİŞKİN KOMİSYON

1999

DÜZENLİ RAPORU

*****

İçindekiler

A Giriş

- a) Sunuş
- b) **Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkiler**
Son gelişmeler
Avrupa Stratejisi

B Üyelik Kriterleri

1. Politik Kriterler

Giriş

Son gelişmeler

1.1 Demokrasi ve hukukun üstünlüğü

Parlamento

Yürütme

Yargı

Yolsuzluğa karşı tedbirler

Millî Güvenlik Kurulu

1.2 İnsan hakları ve azınlıkların korunması

Medenî ve siyasî haklar

İnsan haklarını koruma araçları

Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar

Azınlık hakları ve azınlıkların korunması

1.3 Kıbrıs konusu

1.4 Genel değerlendirme

2. Ekonomik Kriterler

2.1 Giriş

2.2 Ekonomik gelişmeler

Makroekonomik gelişmeler

Yapısal reformlar

2.3 Kopenhag kriterleri açısından değerlendirme

İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı

Birlik içindeki rekabet baskısıyla ve piyasa güçleriyle başa çıkma kapasitesi

2.4 Genel Değerlendirme

3. Üyelik yükümlülüklerini üstlenme yeteneği

3.1 Gümrük birliği kapsamındaki müktesebat sektörleri

İç Pazar

- Malların serbest dolaşımı

- Rekabet

- Fikrî, sınaî ve ticarî mülkiyet

- Ticaret Politikası

- Gümrükler

Sonuç

3.2 Avrupa stratejisi kapsamındaki Müktesebat sektörleri

İç Pazar

- Sermayenin serbest dolaşımı
- Hizmetlerin serbest dolaşımı
- Kamu alımları

Sanayi ve KOBİ politikası

Tarım

Telekomünikasyon ve bilgi toplumu

Bilimsel ve teknik araştırma

Çevre

Ulaştırma

Enerji

Tüketici koruma

Adalet ve içişleri

İstihdam ve sosyal işler

Sonuç

3.3 Müktesebatın diğer sektörleri

İç pazar

Öğretim, eğitim ve gençlik

Görsel-işitsel sektör

EPB

Vergileme

İstatistikler

Balıkçılık

Bölgesel politika ve kaynaşma

Ortak dışişleri ve güvenlik politikası

Sonuç

3.4 Genel değerlendirme

4. Müktesebatı uygulamaya yönelik idarî kapasite

AT hukukunun düzgün uygulanması

Tek pazar

Rekabet

Ticaret politikası

Gümrükler

Sonuç

C. Sonuç

Ekler

Aday ülkelerce onaylanan İnsan Hakları Sözleşmeleri

İstatistik Veriler

A Giriş

a) Sunuş

Her bir aday ülkenin katılım yönünde kaydettiği ilerleme'ye ilişkin ilk düzenli raporlarını 1998 sonunda sunacağı yolunda Komisyon tarafından yapılan açıklama, Haziran 1998'de yapılan Cardiff AB Konseyi tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. AB Konseyi, Türkiye'ye ilişkin "raporun, Ortaklık Anlaşması'nın 28nci maddesine¹ ve Lüksemburg AB Konseyi'nin sonuçlarına dayalı olacağını" kaydetmiştir.

Viyana'da düzenlenen AB Konseyi ise Komisyon'u, Helsinki AB Konseyi için yeni ilerleme raporlarını sunmaya davet etti.

Daha önceki rapor gibi, bu Düzenli Rapor da, Kopenhag AB Konseyi'nin sonuçlarını dikkate almaktadır. Rapor:

- özellikle Ortaklık Anlaşması çerçevesinde, Türkiye ve Birlik arasındaki ilişkileri anlatmakta;
- AB Konseyi tarafından konulan siyasi koşullar (demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıkların korunması) bakımından durumu analiz etmekte;
- AB Konseyi tarafından belirtilen ekonomik koşullar (işleyen bir piyasa ekonomisi, Birlik içindeki rekabet baskıları ve piyasa güçleri ile başa çıkma kapasitesi) bakımından Türkiye'nin durumunu ve perspektiflerini değerlendirmekte;
- Türkiye'nin, üyelik yükümlülüklerini, yani Antlaşma'da, talî mevzuatta ve Birlik politikalarında yer alan Birlik Müktesebatını üstlenme kapasitesi sorununu incelemekte;
- 4 Mart 1998 tarihli Komisyon tebliğinde ortaya konulan Avrupa Stratejisi'ne özel referans ile, katılım yolunda Türkiye'nin durumuna ve perspektiflerine ilişkin genel bir değerlendirme sunmaktadır.

Ayrıca, üyelik sonrasında Topluluk politikalarının uyumlu bir şekilde uygulanmasını garanti etmek üzere aday ülkelerin idarî yapılarını adapte etmeleri gereğini vurgulayan Madrid AB Konseyi tarafından talep edildiği gibi, adlî ve idarî kapasite konusunu içermektedir. Ancak, adlî ve idarî kapasitenin incelenmesi, gümrük birliği kapsamındaki alanlar ile sınırlıdır.

Rapor, son düzenli rapordan bu yana kaydedilen ilerlemeyi dikkate almaktadır. 1998 Düzenli Rapor'unda atıf yapılan planlanmış reformların gerçekleştirilmiş olup olmadığına bakmakta ve yeni girişimleri irdelemektedir.

Siyasi ve Müktesebat ile ilgili kriterlerin karşılanmasında kaydedilen ilerlemeye ilişkin değerlendirme, son Düzenli Rapor'dan bu yana sağlanmış olan ilerleme üzerinde yoğunlaşırken, ekonomik değerlendirme, Türkiye'nin ekonomik performansının daha

¹ Madde 28'e göre, "Anlaşma'nın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşma'dan doğan yükümlülüklerin Türkiye tarafından tam olarak kabul edilmesini öngörmeyi haklı kılacak ölçüde ilerlediğinde, Akit Taraflar, Türkiye'nin Topluluğa katılma imkanını inceleyeceklerdir."

uzun dönemli olarak irdelenmesine dayanmaktadır. Müktesebatın benimsenmesinde kaydedilen ilerlemenin değerlendirilmesi ise, hazırlık veya Parlamento onayı aşamalarında olan mevzuat yerine, fiilen kabul edilmiş olan mevzuat temelinde yapılmıştır. Bu yaklaşım, tüm aday ülkeler için eşit muamele sağlamak ve katılıma yönelik hazırlıkta somut ilerleme açısından ülkeler arasında objektif bir değerlendirme ve karşılaştırma imkanı vermektedir.

Rapor çok çeşitli bilgi kaynaklarına dayanmaktadır. Aday ülkeler, son Düzenli Rapor'un yayınlanmasından beri üyelik hazırlıklarında kaydedilen ilerleme hakkında bilgi vermeye davet edilmişlerdir. Raporun hazırlanmasında Konsey mütalaaları ve Avrupa Parlamentosu raporları ve kararları² dikkate alınmıştır. Komisyon, çeşitli uluslararası kuruluşlarca yapılan değerlendirmeler ve özellikle Avrupa Konseyi, AGİT, uluslararası malî kurumlar ve sivil toplum örgütlerinin katkılarından da yararlanmışır.

b) Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkiler

Son gelişmeler

Türkiye üzerine en son Düzenli Rapor'un kabulünden bu yana, ikili ilişkiler büyük bir değişim olmaksızın gelişmiştir. Lüksemburg AB Konseyi sonrasında Türkiye'nin askıya aldığı politik diyalog yeniden başlamamış olsa da, Avrupa Stratejisi'nin (bkz. aşağıda) uygulanması hakkında düzenli toplantılar yapılmaktadır. Politik düzeydeki kilitlenme nedeniyle, Ortaklık Konseyi Nisan 1997'den beri toplanamamıştır.

11 ve 12 Aralık 1998 tarihlerinde Viyana'da toplanan AB Konseyi, sonuç bildirgesinde, "Türkiye'yi üyeliğe hazırlamak için Avrupa stratejisini ileriye götürerek AB ve Türkiye arasındaki ilişkilerin daha fazla geliştirilmesine verdiği büyük önemi" vurguluyordu. Aynı zamanda, "Lüksemburg ve Cardiff sonuçlarına uygun olarak Avrupa Stratejisi'nin daha ileri düzeyde uygulanmasının merkezî rolünü" kabul ediyordu.

AB Dönem Başkanlığı'nın çabalarına rağmen, Köln AB Konseyi, Türkiye hakkında herhangi bir sonuç üzerinde uzlaşmamıştır.

AB-Türkiye ilişkileri, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın tutuklanması ve yargılanmasından ve 29 Haziran 1999'da Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesince ölüm cezasına mahkum edilmesinden de etkilenmiştir.

Kenya'da Şubat 1999'da yakalanmasından sonra, Öcalan, Marmara Denizi'ndeki İmralı hapisane-adasına getirildi. Öcalan operasyonu, kısa bir süreyle de olsa bazı AB ülkelerinde şiddetli PKK gösterilerine ve Türkiye'de terörist eylemlere yol açtı. Bu bağlamda, Avrupa Birliği 22 Şubat 1999 tarihli Genel İşler Konseyi toplantısında aşağıda verilen açıklamayı yaptı:

"Avrupa Birliği, terörizmin tüm biçimlerini kınadığını tekrar eder. Terörizme karşı meşru mücadele, insan haklarına, hukukun üstünlüğüne ve demokratik kurallara tam

² Avrupa Parlamentosu raportörleri: A. Oostlander ve E. Baron Crespo; Ortak raportörler: M. Aelvoet, J. Donner, O. Von Habsburg, E. Caccavale, F. Kristoffersen, M. Hoff, C. Carnero Gonzales, P. Bernard-Raymond, R. Speciale, J. Wiersma, J.W. Bertens, B. Malone.

saygı içinde yürütülmelidir. Meşru çıkarlar, şiddet yoluyla değil, politik bir süreç yoluyla ifade edilmelidir.

AB, Abdullah Öcalan'ın tutuklanmasının ölüm, rehin alma, yıldırma ve yaygın tahribat ile sonuçlanmış olan kitlesel kargaşa ve şiddet eylemlerine yol açmış olmasını çok büyük esefle karşılamaktadır. Bu tür şiddet eylemlerinin kabul edilemez ve hiçbir şart altında hoş görülemez olduğu şeklindeki görüşünü tekrar ifade eder.

Avrupa Birliği, Türk Hükümeti tarafından verilen Abdullah Öcalan'ın adil biçimde yargılanacağı güvencesini kaydeder. Bu güvencenin, kendi seçtiği avukatlara erişim imkanıyla ve uluslararası gözlemcilerin davaya kabul edilmesiyle birlikte, bağımsız bir mahkeme önünde hukukun üstünlüğüne uygun bir açık yargılama ve adil ve düzgün muamele anlamına gelmesini bekler. Ölüm cezasına karşı olduğunu bir kez daha vurgular.

AB, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tamamen destekler. Aynı zamanda, Türkiye'nin, sorunlarını, insan haklarına ve demokratik bir toplumda hukukun üstünlüğüne tam saygıyla politik yollardan ve Avrupa Konseyi'nin bir üyesi olarak taahhütlerine uygun biçimde çözmesini bekler. Bu bağlamda, terörizme karşı mücadeleyi politik çözümler arayışından ayırmaya ve uzlaşmayı teşvik etmeye yönelik tüm sahici çabaları memnuniyetle karşılar. Bunu desteklemek için, AB, devamlı malî yardım dahil katkıda bulunmaya hazırdır.

Türkiye'nin bu sorunları bu tutum içinde ele alma çabaları, AB-Türkiye ilişkilerini ancak olumlu etkileyebilir."

23 Şubat 1999'da, Türk Dışişleri Bakanlığı şu açıklamayı yaptı: "Türkiye'de mahkemelerin bağımsızlığını sorgulamak kabul edilemez. AB'nin duruşmalara gözlemci gönderme niyeti, bağımsız yargıya müdahale etme ve onu etkileme çabalarının kabul edilmesi ve teşvik edilmesi anlamına gelmektedir. Hukukun üstünlüğü ilkesine aykırı olan bu tavır da kabul edilemez."

Abdullah Öcalan'ın yargılanması, basın ve bazı yabancı temsilcilerin de bulunmasıyla Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi önünde 31 Mayıs 1999 tarihinde başladı. Abdullah Öcalan davasında Asamble'nin bulunmasını sağlamaya yönelik Avrupa Konseyi Özel Komitesi'ne göre, yargılama prosedürü "esas olarak düzgün ve ilgili Türk mevzuatına uygun görünmektedir..." Diğer yandan, Uluslararası Af Örgütü, yargılama öncesi tutukluluk süresinde ve yargılama boyunca, adil yargılama standartlarının ihlal edilmiş olduğu görüşündeydi.

29 Haziran 1999'da Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından Öcalan'a karşı ölüm cezası verilmesini AB'nin tepkileri izledi. AB Başkanlığı, 29 Haziran 1999 tarihli açıklamasında, "Türkiye'nin son onbeş yıldan beri hep aynı kalmış olan teamülü izleyeceğini ve Öcalan aleyhine ölüm cezasını infaz etmeyeceği ümidini" ifade etti. Yeni seçilen Avrupa Parlamentosu da, 22 Temmuz 1999 tarihli bir kararda, Türk makamlarına cezayı infaz etmeme çağrısında bulundu.

Öcalan aleyhindeki ölüm cezası, Türk Yargıtayı önünde temyiz edilmiş olup, cezanın infaz edilmesi için Parlamento tarafından onaylanması gerekecektir. Mahkumiyet

kararı, Yargıtay tarafından tasdik edilirse, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önünde temyiz edilebilir.

17 Ağustos 1999'da meydana gelen ve büyük bir felaket niteliğindeki deprem de, Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkileri önemli ölçüde etkilemiştir. Uluslararası toplum, bu felaket karşısında, kurtarma ekipleri, tıbbî yardım, yangın söndürme teçhizatı ve malî yardım sağlayarak derhal harekete geçti. Komisyon, acil durum yardımı olarak hemen 4 milyon euro gönderdi ve rehabilitasyon aşamasında Türkiye'ye yardım etmek için 30 milyon euro tutarında bir destek paketi hazırladı. Yeniden inşa sürecine yardım etmek için yeni destek tedbirleri incelenmektedir. 13 Eylül 1999 tarihli Genel İşler Konseyi toplantısı, Komisyon'un Türkiye ile ilgili yaklaşımını benimserken, özellikle Türkiye'ye daha fazla yardım sağlama niyetini memnuniyetle karşılamıştır. Aynı gün, Türk Dışişleri Bakanı Sayın Cem, Genel İşler Konseyi'nin öğle yemeğine katıldı.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerde son dönemde meydana gelen olumlu gelişme dikkate değerdir. İki ülkenin dışişleri bakanları, turizm, çevre ve (yasadışı göç, uyuşturucu madde ticareti ve terörizm dahil) örgütlü suçlara karşı mücadele gibi alanlarda iki ülke arasında işbirliğini geliştirme imkanlarını araştırmaya karar verdiler. Yüksek resmî düzeyde görüşmeler yapılmış olup bu görüşmelerin olumlu bir havada geçtiği bildirilmektedir.

Avrupa stratejisi

En son Düzenli Rapor'da belirtildiği gibi, Avrupa stratejisinin uygulanması konusunda ilk görüşmeler Eylül 1998'de gerçekleşti. Bu açılış toplantısından sonra, stratejinin uygulanmasını sağlamak için Komisyon ve Türk makamları arasında kurulan temas grubu, Ankara'da ve Brüksel'de üç defa toplandı. Ayrıca, hizmetler ve kamu alımları piyasalarının serbestleştirilmesi üzerine bir anlaşma imkanını tartışmak için Brüksel'de 30 Nisan 1999 tarihinde özel bir toplantı yapıldı. Bu düzenli toplantılar yoluyla, bir miktar ilerleme sağlanmıştır. Helsinki Zirvesinden önce bir toplantı daha yapılacaktır.

Malî alanda, Avrupa stratejisini desteklemek için Ekim 1998'de Komisyon tarafından kabul edilen iki yönetmelik, AB bütçe makamınca henüz kabul edilmemiştir. Açıktır ki uygun finansman olmaksızın Avrupa stratejisinin tüm yönlerini uygulamak olanaklı değildir.

B. Üyelik Kriterleri

1. Siyasi kriterler

Giriş

Türkiye'nin katılım yönünde ilerlemesi üzerine 1998 Düzenli Raporu'nda, Komisyon şu sonuca varmaktaydı:

“Siyasi açıdan değerlendirme, kamu otoritelerinin işleyişinde bazı düzensizlikler olduğunu, insan hakları ihlallerinin sürdüğünü ve azınlıkların tabi olduğu muamelede önemli eksiklikler bulunduğunu göstermektedir. Ordu üzerinde sivil denetim olmayışı endişe konusudur. Millî Güvenlik Kurulu kanalıyla ordunun politik yaşamda oynadığı büyük rol, bunu yansıtmaktadır. Türkiye'nin güneydoğusundaki duruma askerî olmayan, sivil bir çözüm bulunmalıdır, zira ülkede gözlenen medenî ve siyasî hak ihlallerinin pek çoğu şu veya bu şekilde bu konuyla bağlantılıdır. Komisyon, Türk hükümetinin ülkedeki insan hakları ihlallerine karşı mücadele etmede kararlılığını kabul eder, fakat bunun şimdiye kadar pratikte önemli herhangi bir sonucu olmamıştır. Türkiye'nin 1995'te içine girdiği demokratik reform süreci devam etmelidir.”

“Bu sorunların çözülmesine ek olarak, Türkiye, muhtelif komşu ülkelerle tüm anlaşmazlıkların uluslararası hukuka uygun olarak barışçı yollardan çözüme bağlanmasına yapıcı bir katkıda bulunmalıdır.”

Şimdiki analiz, 1998 Düzenli Raporu'ndan bu yana sağlanmış olan ilerlemeyi ele almaktadır.

Son gelişmeler

Kasım 1998'de, azınlık hükümeti düştü. Aralık 1998'de, yeni bir hükümet kurmak için Cumhurbaşkanı Demirel tarafından görevlendirildikten sonra, DSP lideri Ecevit, Nisan 1999 genel seçimlerine kadar hizmet etmek üzere Ocak 1999'da görevi üstlendi. Genel seçimler sonucunda, DSP ve merkez sağ MHP ülkenin en büyük iki partisi oldular. Merkez sağ ANAP ile birlikte bu iki parti, Ecevit başkanlığında bir koalisyon kurdular ve Haziran ayında Parlamento'dan büyük bir güven oyu aldılar. Koalisyon hükümeti, halen Parlamento'da sağlam bir çoğunluğa sahiptir (550 sandalyeden 354'ü). Yeni Parlamento'nun başlangıcından beri, demokratikleşme bakımından hayati bazı alanlarda önemli yasalar kabul edilmesiyle sonuçlanan yoğun bir yasama faaliyeti olmuştur. Genel seçimler ile birlikte, yerel yönetim seçimleri yapıldı. Bu seçimlerde, HADEP, Diyarbakır dahil güneydoğudaki yedi il merkezinde çoğunluğu kazandı.

Ocak 1998'de Refah Partisi'nin kapatılmasından sonra, Türk Anayasa Mahkemesi, ayrılıkçılığı teşvik ettiği gerekçesiyle Şubat 1999'da Kürt yanlısı Demokratik Kitle Partisi'nin (DKP) kapatılmasına karar verdi. Nisan 1999'da, Anayasa Mahkemesi, HADEP'in faaliyetlerinin durdurulması için Baş Savcı'nın yaptığı bir başvuruyu reddetti. Mayıs 1999'da, Anayasa Mahkemesi'ne islamcı Fazilet Partisi aleyhinde bir başvuru yapıldı. Bu siyasi parti, Eylül 1999'da savunmasını sundu.

Öcalan davası ve Ağustos depremi, Türkiye'deki iki büyük hadise olmuştur. Deprem, afet yardımı düzenlemekte Türk makamlarının etkinliği konusunda kamuoyunda tartışmalara yol açmış ve sivil toplumun Türkiye siyasetindeki varlığının giderek artmakta olduğunu göstermiştir.

1.1 Demokrasi ve hukukun üstünlüğü

Siyasî partiler sistemiyle ilgili olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Ağustos 1999'da Siyasî Partiler Kanunu'nda siyasî partilerin kapatılmasını ve üyelerinin siyasî hayata katılmaktan men edilmelerini zorlaştıran bazı değişiklikler yaptı.

Parlamento

Parlamento'nun yapısında değişiklik olmadı. Nisan 1999'da yeni TBMM'nin oluşması, anayasal kurallara uygun şekilde gerçekleşti. Meclis'in yetkilerine saygı gösterilmekte ve muhalefet Meclis'in faaliyetlerine tam olarak katılmaktadır.

TBMM'nde bir siyasî partinin temsil edilmesi için %10'luk ulusal baraj, kullanılan 31 milyon geçerli oydan yaklaşık 5 milyonunun temsil edilmemesine neden oldu.

Yürütme

Yürütme organında önemli herhangi bir gelişme gözlenmedi.

Yeni hükümet, memur alımlarında usulsüzlüğü önlemek için, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM)'nin gözetimi altında merkezî bir sınav yoluyla memur alınması için bir sistem kurarak olumlu bir adım attı. Başvuruları Temmuz 1999'da alınan sınav 1999 sonbaharında yapılacaktır.

Yargı

Yargı sistemindeki başlıca yasal değişim, siyasî suçlarla ilgilenen Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) reformuyla ilgilidir. 1998'de, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, DGM heyetinde bir askerî hakimin bulunmasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırı olduğunu bildirdi. Daha sonra, Temmuz 1999'da, Avrupa Mahkemesi 1994-1995 yıllarında bireylerce açılmış olan 13 davada hüküm verdi. Bu davaların dokuzunda, Mahkeme, bir DGM tarafından yargılanmış oldukları için başvuruların "bağımsız ve tarafsız bir mahkemece" yargılanma hakkından mahrum bırakılmış oldukları sonucuna vardı.

DGM'lerden askerî hakimi çıkararak anayasal ve yasal değişiklikler TBMM tarafından kabul edilerek 22 Haziran 1999'da yürürlüğe girdi. Bu reformun doğrudan bir sonucu olarak, Öcalan davasına bakan Ankara DGM'nin askerî hakimi yerine 23 Haziran 1999'da bir sivil hakim getirildi.

Bu mahkemelerde sanıklara tanınan haklar konusunda hâlâ bazı kuşular olmakla beraber, bu reform DGM'nin işleyişini açıkça iyileştirecektir. Adalet Bakanlığı kaynaklarına göre, halen DGM'lerce yargılanmayı bekleyen 7000'den fazla dava vardır.

Şimdiki hükümetçe ve geçmiş hükümetlerce yapılan ve halen Parlamento'da olan bir dizi teklif, yargı sisteminin işleyişi üzerinde olumlu bir etki yapabilir. Bu teklifler şunları içermektedir:

- Özellikle ölüm cezasını kaldıran bir Ceza Kanunu tasarısı;
- Kamu görevlilerinin yargılanmasını kolaylaştıran "devlet memurlarının ve diğer kamu görevlilerinin yargılanmasına ilişkin kanun" başlıklı bir kanun tasarısı;
- Tanıkların korunması, tanıklara tazminat ödenmesi, fiziksel muayene ve genetik tahliller konularında yeni düzenlemeler açısından Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nu değiştiren bir kanun tasarısı.

Son olarak, hükümetin, hakimler ve savcılar için mevcut eğitim programlarını geliştirme niyetini açıkladığı kaydedilmelidir. İnsan hakları alanında bilinç yükseltmeyi ve eğitimi geliştirmeyi amaçlayan bu girişimler çok önemlidir.

Yolsuzluğa karşı tedbirler

Yolsuzluğa karşı mücadele açısından, rüşvet, Ceza Kanunu'na göre 10 yıla kadar hapisle cezalandırılabilen çok ciddi bir suç sayılmaktadır. Ayrıca, Devlet Memurları Kanunu'nun 48inci ve 49uncu maddelerine göre, rüşvet almaktan suçlu bulunan memurlar, ceza ertelense veya hafifletilse bile, derhal kamu hizmetinden çıkarılır ve bir daha tekrar kamu hizmetine girmekten daimi olarak men edilirler. 1997 ve 1998 yıllarında, suistimal ve/veya rüşvet nedeniyle polis teşkilatında 399 memur görevden çıkarılmıştır.

1999 yılında yürürlüğe girmiş olan, Uluslararası İş Muamelelerinde Yabancı Memurlara Rüşvet Verilmesine Karşı Mücadele Hakkında OECD Sözleşmesi, Türkiye tarafından imzalanmış fakat henüz onaylanmamıştır.

Son düzenli rapordan bu yana, yolsuzluklara karşı herhangi bir yeni mevzuat çıkarılmış değildir.

Millî Güvenlik Kurulu

Millî Güvenlik Kurulu kanalıyla askeriye siyasi yaşamın pek çok alanında önemli bir etki sahibi olmaya devam etmektedir.

Millî Güvenlik Kurulu, siyasi yaşamda büyük bir rol oynamayı sürdürmektedir. Olağanüstü mahkemeler sistemi devam ederken, Devlet Güvenlik Mahkemelerinde askeri hakim yerine bir sivil hakim getirilmesi yargının bağımsızlığı açısından kesin bir iyileşmeyi temsil etmektedir.

1.2. İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması

Türkiye'de insan haklarının durumu, Avrupa Konseyi tarafından 1996'da açılmış olan izleme prosedürleri altındadır. Raportörler tarafından Eylül 1998'de yapılan bir

Türkiye ziyareti dikkate alınarak, “Türkiye’nin yükümlülüklerini ve taahhütlerini yerine getirmesi” üzerine bir bilgi raporu Ocak 1999’da yayınlanmıştır.

Bilgi raporu, ülkedeki mevcut durumun bir analizini içermekte ve şu alanlarda yoğunlaşmaktadır: işkence ve kötü muamele uygulamaları, hukuk devleti, ifade özgürlüğü, hapisteki eski DEP milletvekilleri, anayasal reform ve Kürt kökenli Türk vatandaşlarının haklarına saygı. Raportörler, durumun iyileştirilmesi için Türk makamlarına tavsiyelerde de bulunmaktadır.

Son Düzenli Rapor’dan bu yana, çocukların çıkarlarının korunmasını amaçlayan, Çocuk Haklarının Kullanımı Avrupa Sözleşmesi Haziran 1999’da Türkiye tarafından imzalandı. Ancak, bazı önemli İnsan Hakları Sözleşmeleri henüz Türkiye tarafından onaylanmış değildir (bkz. ek).

Medenî ve siyasî haklar

Ekim 1998’den bu yana bazı olumlu adımlar atılmış olsa da, Türkiye’de kaygı verici bazı sorunlar hâlâ mevcuttur.

Uluslararası örgütlerden alınan son bilgiler, işkencenin, kayıpların ve yargısız infazların, sistematik değilse de, hâlâ mevcut olduklarını teyit etmektedir. Şubat 1999’da Türkiye’ye yaptıkları son ziyaretlerinde, “İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezanın Önlenmesi için Avrupa Komitesi” (CPT)’nin bir delegasyonu tarafından kesin bazı işkence ve kötü muamele vakaları tesbit edilmiştir. Pek çok uluslararası kaynak, güvenlik görevlilerinin, işledikleri suçlardan dolayı, sistematik adli takibatlarının hâlâ sağlanmadığını belirtmektedirler. Bu konuda, “Cebrî veya İrade-dışı Kaybolar üzerine BM Çalışma Grubu”nun Aralık 1998’de yayınlanan raporunda, güvenlik görevlilerinin cezasız kalmasının, cebrî kaybolma ve insan hakları ihlallerinin temel nedenlerinden biri olduğu hatırlatılmaktadır. Manisa davasında işkence iddialarından beraat etmiş olan polis memurları, Yargıtay Ceza Dairesi’nin bir kararını müteakip yeniden yargılanacaklardır.

Temmuz 1999’da verdiği bir hükümde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bir kez daha, yargısız infazların ve işkencenin varlığını vurguladı.

Dolayısıyla, son Düzenli Rapor’da anlatılan durum büyük ölçüde değişmiş değildir. Yine de, Türkiye açıkça doğru yönde giden bazı adımlar atmıştır.

Yargısız infazlar ile ilgili olarak, Anayasa Mahkemesi, Ocak 1999’da, güvenlik görevlilerine “ikaz edildiklerinde durmayan kişilere tereddütsüz ve doğrudan ateş etme” yetkisini veren bir yasa hükmünü iptal etti. İptal edilen hükmün yerine geçecek yeni bir yasa hükmü hazırlaması için hükümete bir yıl süre verildi.

Gözaltı prosedürleriyle ilgili olarak, daha önceki Düzenli Rapor’da vurgulandığı gibi, gözaltı süresini azaltarak Mart 1997’de önemli bir adım atıldı. Pek çok işkence vakası, karakollarda dışarıyla haberleşmesiz gözaltı esnasında meydana gelmektedir. Ekim 1998’de, mevcut uygulamayı iyileştirmeyi amaçlayan, “Yakalama, Gözaltı ve Salıverme Usulleri üzerine bir Yönetmelik”in yürürlüğe girmesi bir başka önemli ileri adımdır. Bir insanı dışarıyla haberleşme imkanı olmaksızın dört güne kadar gözaltında tutmak hâlâ mümkün olmakla beraber, bu Yönetmeliğin sistematik

biçimde uygulanması muhtemelen bir ölçüde ilerleme sağlanmasına imkan verecektir. Haziran 1999'da Başbakanlık tarafından yayınlanan bir genelge de, Ekim 1998 tarihli yönetmeliğin etkin biçimde uygulanmasına ve uygulamanın kesin şekilde teyit edilmesine yöneliktir. "Avrupa Konseyi'nin Üye Devletleri Tarafından Yükümlülüklerin ve Taahhütlerin Yerine Getirilmesi Komitesi"nin Ocak 1999 tarihli raporu üzerine görüşünde Türkiye'nin belirttiği gibi, Kasım 1998'de güvenlik görevlileri için eğitim kursları başlamıştır.

İşkence uygulanmasına karşı bu tedbirlere ek olarak, Ağustos 1999'da, Ceza Kanunu'nun 243, 245 ve 354 sayılı maddelerini tadil eden bir kanun Parlamento tarafından kabul edildi. Bu kanun, kamu görevlilerince bireylere karşı işkenceyi, kötü muameleyi ve yetki suistimalini yeniden tarif etmekte ve bu tür suçlar işleyen kamu görevlileri için veya işkence üzerine yanlış rapor düzenleyen sağlık personeli için daha yüksek cezalar öngörmektedir.

Ayrıca şunu da kaydetmek gerekir ki, Türkiye, Ekim 1997'de Avrupa Konseyi İşkenceyi Önleme Komitesi (CPT) heyetinin Türkiye'ye yaptığı ziyareti müteakip hazırlamış olduğu raporun yayınlanmasına Şubat 1999'da izin vermiştir.

Yetkili makamların son zamanlardaki olumlu jestlerine rağmen, ifade özgürlüğüyle ilgili durum kaygı verici olmaya devam etmektedir.

Öcalan'ın yakalanmasından sonra, durum bir miktar kötüleşti. Mart 1999'da, Adalet Bakanlığı, PKK lideri Öcalan lehine girişimlerde bulunmaları muhtemel olan dernekler, vakıflar, yayınlar, kişiler ve kuruluşların belirlenmesinde gayretli olmaları için valilere bir genelge gönderdi. Nisan 1999'da, İçişleri Bakanlığı Halkla İlişkiler Dairesi, kamu kurum ve kuruluşlarının basın açıklamalarında ve yayınlarında Kürt sorunuyla ilgili olarak bazı ifadelerin kullanılmasını yasaklayan bir genelge yayınladı. Mayıs 1999 sonunda, Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kurulu, ifade özgürlüğünün suistimal edilmesine ilişkin mahkumiyet cezalarını arttırdı.

Sınırlı kapsamda olmakla beraber, cesaret verici bir tedbire işaret edilmelidir. Eylül 1999'da, Cumhurbaşkanı Demirel, basın ve yayın yoluyla işlenen suçlar için takibat ve cezaları erteleyen bir yasaı onayladı. Bu yasa, mahkumiyetlerin üç yıl süreyle ertelenmesini ve bu süre içinde suç tekrarlandığı takdirde orijinal mahkumiyetin tekrar yürürlüğe girmesini öngörmektedir. Adalet Bakanlığı'na göre, Türk yazar İsmail Beşikçi dahil 21 kişi Eylül 1999 ortasına kadar zaten serbest bırakılmıştı.³ Ancak yasanın kapsamı dışında kalan hapisteki gazetecilerin (yani, yasa dışı örgüt üyesi olmakla suçlananların) durumu ise değişmeyecek.

Diğer davalar arasında, Türk İnsan Hakları Derneği'nin eski başkanı Bay Akın Birdal'ın davası bir endişe konusu olmaya devam etmektedir. Dört ay kadar hapiste kaldıktan sonra Eylül 1999'da sağlık nedenleriyle tahliye edilmiş olmakla beraber, davası altı ay içinde yeniden incelenecektir.

Bir başka endişe nedeni, Mayıs 1999'da TOSAV adlı sivil toplum kuruluşunun yönetim kurulu üyeleri aleyhine açılan davadır. Yönetim Kurulu üyeleri, 1997 yılında AB tarafından mali destek verilmiş bir projenin ürünü olan bir belge temelinde

³ Türk İnsan Hakları Derneği'nin Mayıs 1999 raporuna göre, Mayıs 1999 itibarıyla, genel olarak ifade ve düşünce özgürlüğü anlamındaki suçlardan dolayı 134 kişi hapiste idi. Bunların 84'ü gazeteci idi.

“ayrılıkçı propaganda” yapmak suçlamasıyla yargılanmaktadırlar. Bu proje, eğitim programları ve seminerleri düzenlenmesi ve haber bültenleri yayınlanması yoluyla Türkiye’de sivil toplumu, insan haklarını ve demokrasiyi güçlendirmeyi hedefliyordu. Suçlanan belgenin ılımlı bir üslupta olduğu ve Türkiye’de tartışma ve uzlaşma oluşmasına faydalı bir katkı yaptığı görülmekle beraber, dağıtılması yasaklanmıştır.

Temmuz 1999’da verdiği bir kararda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, onbir davada, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile garanti edilen ifade özgürlüğünün ihlal edilmiş olduğu sonucuna vardı. Bu davaların bazılarında, Mahkeme, siyasî demokrasinin düzgün işleyişinde basının temel rolüne ve sanatsal ifade özgürlüğüne atıfta bulundu.

Basın özgürlüğü ile ilgili olarak, durum önemli ölçüde değişmiş değildir. Gazetecilere karşı, taciz ve polis şiddeti vakaları, ulusal ve uluslararası insan hakları kuruluşları tarafından bildirilmeye devam etmiştir.

Türk cezaevlerindeki şartlar iyileşmiş gibi görünmemektedir. Aşırı kalabalık olmaları ve yeterli sağlık hizmeti olmayışı ana sorunlar olmaya devam etmektedir. Meydana gelen açlık grevleri ve isyanlar çoğu zaman bu sorunlarla ilgilidir. Eylül 1999’da, büyük bir hapisane isyanı sert bir biçimde bastırılmıştır.

Örgütlenme özgürlüğü ve toplanma özgürlüğü ile ilgili durum değişmemiştir. Bu özgürlükler, son Düzenli Rapor’da değinilen kısıtlamalara tabi olmaya devam etmektedir. Ekim 1998’den bu yana, Türk İnsan Hakları Derneği’nin bazı şubeleri, yetkili makamlarca geçici veya süresiz olarak kapatılmıştır.

Din özgürlüğü bakımından, Lozan Antlaşması ile tanınan dinsel azınlıklar ve diğer dinsel azınlıklar arasında bir muamele farklılığı hâlâ mevcuttur.

Kadınların statüsüyle ilgili olarak, Kadınlara Karşı Her Tür Ayrımcılığın Kaldırılması BM Sözleşmesi’ne Türkiye’nin koymuş olduğu çekincelerin Temmuz 1999’da kaldırılması olumlu bir gelişmedir. Söz konusu çekinceler, Türk Medenî Kanunu’nun evliliğe ve aile ilişkilerine dair hükümlerine aykırılık gerekçesiyle 14 yıl önce konulmuştu.

Son zamanlarda, Öcalan davasıyla ilgili olarak, ölüm cezası sorunu Türkiye’de ve Türkiye dışında önemli bir tartışma konusu olmuştur. Yukarıda belirtildiği gibi, 29 Haziran 1999’da, Öcalan, vatana ihanet ve Türkiye Cumhuriyeti topraklarının bir kısmını ayırmayı istemekten suçlu bulundu ve ölüm cezasına mahkum edildi. Böyle bir cezanın uygulanmasının, Türkiye’de ölüm cezasının kaldırılması için sarfedilen önemli çabayı etkisiz kılacağı açıktır. Bu bağlamda, Parlamento’nun gündeminde olan Türk Ceza Kanunu tasarısında ölüm cezasının kaldırılmasının öngörüldüğü hatırlanmalıdır.

İnsan haklarını koruma araçları

Yukarıda belirtildiği gibi, son Düzenli Rapor’dan bu yana Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından Türkiye aleyhine yeni bazı kararlar verildi. Kısım 1.3’te ele alınan Bayan Loizidou davası halen kapanmış değildir.

Genel olarak konuşulursa, son rapordan bu yana, Türkiye’de medenî ve siyasî haklar ile ilgili durum önemli ölçüde değişmiş değildir. Çeşitli kaynaklar, işkencenin, kaybolmaların ve yargısız infazların varlığını vurgulamaya devam etmektedir. Ayrıca, Öcalan davasını müteakip alınan bazı idarî tedbirler, ifade özgürlüğü bakımından Türk makamlarının daha kısıtlayıcı bir tavır içine girdiklerini gösteriyor. Bununla beraber, yetkili makamların, güvenlik güçlerince işlenen insan hakları ihlallerini sona erdirme arzusunu yansıtan bazı somut iyileşmeler de olmuştur. Bu bağlamda, işkenceyle mücadele etmek için Ekim 1998’den bu yana alınan bazı yasal ve idarî tedbirler önemlidir. Gazeteciler tarafından işlenen bazı suçlar için takibat ve cezayı erteleyen bir yasanın kısa süre önce kabul edilmesi, yetkili makamlardan bir iyi niyet jesti olarak görünmektedir. Bu yasanın uygulanması dikkatle takip edilecektir.

Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar

Bu haklarla ilgili özel bir gelişme olmamıştır.

Azınlık Hakları ve Azınlıkların Korunması

Öcalan’ın yargılanması bağlamında bazı üye devletlerce ifade edilen ümitlerin aksine, Kürt sorunu konusunda bir ilerleme kaydedilmemiştir. Bu ümitler, Öcalan’ın ve diğer bazı önemli PKK mensuplarının tutuklanmasıyla terörizmin kontrol altına alınmasının kolaylaşacağı ve Güneydoğu’nun sorunlarına sivil bir çözüm bulma şansının artacağı beklentisine dayanıyordu. Son Düzenli Rapor’da belirtildiği gibi, “bir sivil çözüm kapsamında, Kürt kültürel kimliğinin belirli biçimleri tanınabilir ve ayrılıkçılığı veya terörizmi savunmaması şartıyla, o kimliğin ifade edilme yollarına daha fazla hoşgörü gösterilebilir.” Örneğin, Kürt dilinde TV yayınlarına, görünüşte siyasî olmayan programlar için hoşgörü gösterilirken, resmî olarak hâlâ müsaade edilmemektedir.

“Avrupa Konseyi’nin Üye Devletlerince Yükümlülüklerin ve Taahhütlerin Yerine Getirilmesi Komitesi” Ocak 1999 raporunda şöyle diyordu: “Önemli nokta şudur ki böyle herhangi bir grup [Kürt kökenli Türk vatandaşları] şimdi iki önemli Avrupa Konseyi Sözleşmesi’nde açıkça ve makul biçimde tarif edilen durumlarda ve şartlar altında kendi doğal dillerini ve kültürel geleneklerini kullanma ve sürdürme fırsatına ve bunun için gerekli maddî kaynaklara sahip olmalıdır. Bu iki önemli sözleşme şunlardır: Ulusal Azınlıkların Korunması üzerine Çerçeve Sözleşme ve Bölgesel veya Azınlık Dilleri için Avrupa Şartı, ve ayrıca ulusal azınlıkların hakları üzerine Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne bir ek protokol hakkında Genel Kurul Tavsiyesi 1201 (1993).”

Olağanüstü hal mevzuatı, halen altı ilde yürürlüktedir. Ancak, bazı gelişmeler bölgedeki durum üzerinde olumlu bir etki yapabilir. İlk olarak, teslim olan ve örgüt hakkında bilgi veren PKK mensupları başta olmak üzere af imkanı getiren ve altı ay süreyle geçerli olan Pişmanlık Yasası (No:4450) Ağustos 1999’da Parlamento tarafından kabul edilmiştir. Bu yasa, PKK komuta yapısını ve güvenlik güçleri mensuplarını öldürmüş olan PKK üyelerini kapsam dışında bırakmaktadır. İkinci olarak, PKK lideri Öcalan, Ağustos 1999’da, örgütünün üyelerini, Türk hedeflerine karşı saldırılara son vermeye ve Türk topraklarından çekilmeye çağırmıştır. 1 Eylül 1999 itibarıyla örgütün silahlı mücadeleyi bırakmasını istemiştir. Bu aşamada, geri

çekilmenin ne ölçüde uygulanmış olduğunu saptamak zordur. Üçüncü olarak, geçen Ağustos ayında, Cumhurbaşkanı Demirel, Güneydoğu'nun sorunlarını görüşmek için HADEP temsilcileriyle bir araya gelmiştir.

Ekonomik açıdan, Mart 1999'da Başbakan Ecevit'in, önümüzdeki iki yılda 100 milyon dolar tutarında ilave fonlarla güneydoğu Anadolu bölgesinin sosyo-ekonomik kalkınmasının hükümetçe destekleneceğini açıklaması kaydetmeye değerdir.

İltica hakkıyla ilgili olarak, var olan mevzuatta Ocak 1999'da bazı olumlu değişiklikler yapılmıştır. İltica isteyen bir kişinin oturma izni talep etme süresi, daha önce tanınmış olan 5 günden 10 güne çıkarılmıştır. Ayrıca, başvuruları reddedilen yabancılar için itiraz süresi 10 günden 15 güne çıkarılmıştır.

1.3. Kıbrıs konusu

Son Düzenli Rapor'dan bu yana, BM Genel Sekreteri ve Kıbrıs'taki temsilcisi, doğrudan görüşmelerin tekrar başlaması için bir temel bulmak amacıyla, iki Kıbrıslı lider ile ayrı toplantılar sürecine devam etmişlerdir.

BM gayretlerini takviye etmek için, G-8 Devlet Başkanları Zirvesi 21 Haziran 1999'da "ilgili BM Güvenlik Konseyi kararlarına uygun olarak BM Genel Sekreteri'ne, iki tarafın liderlerini 1999 sonbaharında görüşmelere davet etmesi için telkinde bulunmaya" karar vermiştir. Sonuç bildirgesinde, her iki tarafın ön-şart öne sürmemeleri, tüm konuları masaya yatırmaları, bir anlaşmaya varılıncaya kadar iyi niyetle müzakere etmeleri ve ilgili BM kararlarını ve anlaşmaları tam olarak dikkate almaları gerektiği de belirtiliyordu.

29 Haziran'daki 1250 sayılı karar ile, Güvenlik Konseyi, BM Genel Sekreteri'nden, Kıbrıs Rum ve Türk liderlerini sonbaharda görüşmeler yapmaya davet etmesini istemektedir. Güvenlik Konseyi, ayrıca, askerî makamlar da dahil olmak üzere Kıbrıs'taki iki tarafı, Kıbrıs'ta bu görüşmeler için zemin hazırlayacak olan olumlu bir iklim yaratmak üzere Genel Sekreter ve onun özel temsilcisi ile birlikte yapıcı şekilde çalışmaya davet etmektedir.

Bay Denktaş ve Bay Ecevit tarafından yayınlanan 20 Temmuz 1999 tarihli Ortak Bildirge'nin gösterdiği gibi, Türkiye ve Kuzey Kıbrıs, aralarındaki ilişkileri "en yüksek düzeyde bütünleşme hedefiyle uyumlu olarak" geliştirmeyi öngörmektedirler.

Bir garantör ülke olarak Türkiye, G8'in davetiyle başlatılan BM süreci çerçevesinde iki tarafı bir araya getirmek için güçlü taahhüt göstermelidir. Türkiye, tüm tarafların meşru çıkarlarını dikkate alan kapsamlı bir çözüme varmak için bu çerçevede aktif ve yapıcı bir rol oynayabilir.

1996 yılında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, kuzey Kıbrıs'taki emlakına erişim imkanından mahrum edilmiş olan bir Kıbrıslı Rum kadının (Bayan Loizidou) davasında Türkiye aleyhine bir karar aldı. Temmuz 1998'de aldığı ikinci bir kararla, Mahkeme, davacı lehine parasal tazminat hükmetti ve tazminatı ödemesi için Türkiye'ye Ekim 1998'e kadar süre tanıdı. Türkiye bugüne kadar, söz konusu arazinin

Türkiye’de değil KKTC’de⁴ bulunduğu gerekçesiyle, Mahkeme’nin kararına uymamıştır. Nisan 1999’da, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin Başkanı, Türkiye’nin Mahkeme tarafından belirlenen tazminatı ödemekle yükümlü olduğunu hatırlatmıştır.

Son düzenli rapordan bu yana, özellikle Türkiye’ye karşı Kıbrıs devletlerarası davası bağlamında (başvuru no: 25781/94), Kuzey Kıbrıs’taki durumla ilgili başka hususlar da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne intikal etmiştir.

1.4 Genel değerlendirme

Son gelişmeler, Türkiye’de bir demokratik sistemin temel özellikleri mevcut olmakla beraber, ülkenin Kopenhag siyasi kriterlerini hâlâ karşılamadığını teyit etmektedir. İnsan hakları ve azınlıkların korunması konularında ciddi eksikler vardır. İşkence sistematik değildir fakat hâlâ yaygındır ve ifade özgürlüğü yetkili makamlarca devamlı olarak kısıtlanmaktadır. Millî Güvenlik Kurulu, siyasi yaşamda büyük bir rol oynamaya devam etmektedir. Yargının bağımsızlığı konusunda bazı iyileşmeler olmuş ise de, olağanüstü mahkemeler sistemi devam etmektedir. Son aylarda, demokratikleşme yönünde bazı yeni cesaret verici işaretler olmuştur. Hükümet ve Parlamento, siyasi yaşamı, adalet sistemini ve insan haklarının korunmasını düzenleyen bazı önemli yasaların kabul edilmesi için çalışmışlardır. Bu tedbirlerin etkisini değerlendirmek için henüz erkendir fakat bu çabalar sürdürülmeli ve Kürt kökenli olanlar dahil tüm vatandaşları içine almalıdır. Komisyon, bu tedbirlerin olumlu etkisinin, Bay Abdullah Öcalan’a verilen ölüm cezasının infazıyla yok edilmeyeceğini umut etmektedir.

---

⁴ Türkiye hariç uluslararası toplumca tanınmayan “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti”.

2. Ekonomik kriterler

2.1 Giriş

Türkiye'nin AB üyeliği başvurusu üzerine 1989'da verdiği Görüş'te, Komisyon şu sonuca varıyordu:

“Türkiye'nin ekonomik ve politik durumu, ..., eğer Topluluğa katılırsa Türkiye'nin karşılaşıcağı uyum sorunlarının orta vadede aşılabilirliğine Komisyon'u ikna etmemektedir.”

1998'deki Düzenli Rapor'da, Komisyon şu tespitlerde bulunuyordu: “Türkiye, bir piyasa ekonomisinin temel özelliklerinin çoğuna ... sahiptir” ve “... özellikle, ... gümrük birliği bağlamında gösterilen büyük uyum kabiliyeti ve ispatlanan dikkate değer büyüme potansiyeli, orta vadede Türkiye'nin rekabet baskısına direnebilen sağlam bir piyasa ekonomisine kavuşmasına imkan vermelidir.”

Görüş'ten bu yana Türkiye'deki ekonomik gelişmelerin incelenmesinde, Komisyon'un yaklaşımına Haziran 1993'te düzenlenen Kopenhag AB Konseyi'nin sonuçları yön vermiştir. Bu sonuçlarda, Birlik üyeliğinin şunları gerekli kıldığı belirtiliyordu:

- işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı;
- Birlik içindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleri ile başa çıkma kapasitesi.

Aşağıdaki analizde, Komisyon bu yöntemi izlemiştir.

2.2 Ekonomik gelişmeler

Güçlü bir büyümenin yaşandığı üç yıldan sonra, ekonomik aktivite 1998 ortalarından itibaren önemli ölçüde yavaşladı. Rusya'daki malî bunalım, Türk ekonomisini, esas olarak malî piyasalar üzerindeki olumsuz etkileri yoluyla sarstı. Önemli hacimde bir kısa vadeli sermaye kaçışının bir sonucu olarak, faiz oranları 1998 sonbaharında bir hayli yükseldi. Bu yükselme, özel yatırımları bastırırken, kamu açığını finanse etmenin maliyetlerini çok büyük ölçüde artırdı. İhracatın büyümesi belirgin şekilde yavaşladı, fakat ithalatın azalması bunun dış ticaret bilançosu üzerindeki etkilerini fazlasıyla telafi etti. Carî hesap artıya geçti. Artan faiz oranı farkı nedeniyle işçi döviz girişleri hızla arttığından, sermaye girişlerinde meydana gelen artış da carî hesaba katkıda bulundu. 1990'larda ilk defa olarak, tüketici fiyat enflasyonu yıl boyunca azaldı. Borç finansman maliyetlerindeki keskin yükselmeye ve tarım sektörüne beklenenden daha yüksek transferlere rağmen, genel hükümet açığı azaldı. Ekonomik ortam kötüleştikçe, 1998'in ikinci yarısında yapısal reformlar hemen hemen durma noktasına geldi. Mayıs sonunda, iddialı bir reform programıyla yeni bir hükümet göreve başladı. Bu hükümet, daha şimdiden, çok sayıda önemli reform paketini Parlamento'dan geçirmiştir.

17 Ağustos 1999'da, büyük bir deprem Türkiye'nin endüstriyel merkez bölgesini vurdu ve büyük hasara neden oldu. Üretimdeki geçici kesinti, ekonomik büyümeyi 0.5 puan civarında azaltabilir fakat yeniden inşa ihtiyaçları (GSYH'nin % 2.5 ila 3.5'i kadar) gelecek yıl daha güçlü bir büyüme getirecektir. Kamu maliyesindeki güçlenmenin gecikmesi ve yapısal reformların ertelenmesi riski vardır. Ancak, doğal

felaketin neden olduğu ekonomik sorunları çözebilmenin zeminini hazırlayacak yegane şey, özellikle kamu maliyesi alanında, yapısal reformların hızla uygulanmasıdır.

Makroekonomik gelişmeler

Türkiye’de ekonomik aktivite, 1998’in ikinci yarısında belirgin şekilde yavaşladı. 1998’in birinci üç ayında, gerçek GSYH büyümesi hâlâ oldukça güçlüydü (bir yıl önceki düzeyinin % 8.5 üstünde) fakat yıl içinde azaldı ve 1998’in üçüncü dört ayında eksi oldu. Bu azalma 1999’un ilk yarısında devam etti. 1998’de genel GSYH büyümesi % 2.8 oldu. Bu rakam, 1995-1997 döneminde gözlenen % 7 civarındaki düzeyin hayli altındaydı.

Özel tüketim, bir önceki yıla göre 1998’de esas olarak değişmedi; özel yatırım ise, önceki üç yılda % 10’un üzerindeki büyüme oranlarına kıyasla, % 6.7 oranında keskin bir düşüş gösterdi. Rusya bunalımının malî piyasalar üzerindeki olumsuz etkisi ve faiz oranlarında keskin bir artış, yatırımlardaki düşüşün başlıca nedenleri olmuştur. Devlet tahvillerine yatırım yapmak, daha düşük bir risk ile daha yüksek getiriler sağladığından, yüksek faiz oranları özel sektör yatırımlarını caydırdı. Özel tüketim dinamiklerinin yetersizliği, azalan tüketici güvenini ve yavaşlayan ücret büyümesini yansıtıyordu. Kamu tüketimi, reel olarak % 5 arttı. 1998 yılında kamu sektörü sabit yatırım harcamaları da önemli ölçüde yükseldi. 1999’un birinci üç ayında, özel tüketim geçen yıla göre % 6.7, özel yatırım ise % 21 azaldı.

Üretimle ilgili olarak, gerçek GSYH büyümesinin daha da yavaşlamasına engel olan esas faktör, GSYH’nin % 14’ünü oluşturan ve geçen yıla göre % 7.6 artan tarımsal çıktının güçlü bir büyüme göstermesi oldu. Sanayi üretimi (GSYH’nin % 25’i) sadece % 1.8 oranında büyüdü. Ticaret (GSYH’nin % 20’si) geçen yıla göre çok sınırlı bir ölçüde artarak % 1.2 oranında büyüme gösterdi.

Esas olarak tarımda ve hizmetlerde artan işgücü talebi nedeniyle, kayıtlı istihdam 1998’de % 2.8 arttı. Son yıllardaki eğilimlerin aksine, tarım sektöründeki istihdamın payı 1998 yılında hafifçe artarak toplam istihdamın % 42.3’üne çıktı. Hizmet sektörünün payı değişmedi (1998’de % 34.9). Sanayi sektörünün payı ise küçük bir gerileme gösterdi (1997’de % 17.2’den 1998’e % 16.8’ye). Bu durum, 1998’in ikinci yarısında ve 1999’un ilk yarısında sanayi üretimindeki yavaşlamayı yansıtmaktadır. Ancak, temeldeki işgücü piyasası dinamikleri, istatistik verilerin gösterdiğinden daha yüksek olabilir çünkü, büyümenin yavaşlamasından en fazla etkilenmiş sektörler olan tekstilde ve metal sanayilerinde kayıt-dışı istihdamın payı nisbeten yüksektir. İşgücü arzı işgücü talebine paralel olarak yükseldiği için 1998’de resmî işsizlik oranı büyük ölçüde aynı kaldı.

Dış ortamdaki bozulma ve iç talepteki azalma dış ticareti yoğun şekilde etkiledi. Mal ihracatının büyümesi, 1997’de % 13.1’den 1998’de % 2.7’ye geriledi. Avrupa Birliği ve Kuzey Afrika ülkelerinden gelen hayli istikrarlı bir talep ihracatı olumlu etkilerken, BDT ve Asya bölgesine ihracat belirgin şekilde azaldı. İthalatın büyük ölçüde azalması (1997’deki % 11.3’lük bir artıştan sonra 1998’de % -5.4) ve petrol fiyatlarındaki düşüş, ihracattaki bu yavaşlamayı fazlasıyla telafi etti; ihracat içinde ithal girdilerin payı nisbeten yüksektir. Böylece, dış ticaret açığı GSYH’nin % 7.1’ine

geriledi. 1999'un birinci üç ayında, dış ticaret açığı GSYH'nin % 0.9'una indi; bu rakam 1998'in birinci üç ayında % 2.3 düzeyinde olmuştu.

1998 yılında carî işlemler hesabı, 1997'de GSYH'nin % 1.4'ü düzeyindeki bir açıktan GSYH'nin % 0.9'u düzeyinde bir fazlaya döndü. Carî hesaptaki bu düzelmenin en önemli nedenleri, ticaret açığındaki azalma ve işçi döviz girişlerindeki artıştır (1997'de GSYH'nin % 2.2'sinden 1998'de % 2.7'ye). İşçi döviz girişlerindeki bu artış, faiz oranı farkındaki keskin yükselmeye paralel olarak, esas itibariyle 1998'in son üç ayında meydana geldi. 1997'de GSYH'nin % 2.7'sini oluşturan turizm gelirleri, 1998'de pek fazla değişmedi fakat bu yılın ilk üç ayında % 25 oranında azaldı. Azalan turist sayısı, turizm gelirlerinin 1999'da hayli zayıf olabileceğine işaret etmektedir. 1998'in ikinci yarısında döviz rezervlerinde gözlenen azalmayı müteakip, 1999'un ilk yarısında rezervler toparlandı ve halen neredeyse 6 aylık ithalatı karşılayacak düzeydedir.

Enflasyonist baskılardaki devamlı ve önemli azalış, geçen yıl boyunca en dikkate değer gelişmelerden biri olmuştur. Ocak 1998'de % 101.6 düzeyinde olan 12 aylık tüketici fiyat enflasyonu, o zamandan bu yana sürekli olarak düştü ve Haziran 1999'da % 64.3 düzeyine geriledi. Azalan talep ve düşen ithalat fiyatları bu gelişmeye katkıda bulundu. Türkiye'de enflasyonist gelişmelerin esas nedenleri, tarımsal destek amaçlı kamu harcamalarının ve kamu sektöründe ücretlerin hızlı büyümesi ve enflasyonist beklentilerdir. 1997 sonunda kabul edilen 3 yıllık istikrar programı çerçevesinde, Türk hükümeti, enflasyonist ataleti kırmaya çalıştı ve tarımsal fiyat desteğinin ve kamu sektörü ücretlerinin geriye doğru değil ileriye doğru endekslenmesine geçti. Bu politika, enflasyonist ataletin kırılmasında başarılı olmuş gibi görünmektedir.

Türkiye Merkez Bankası, reel döviz kurunu genelde sabit tutmayı hedeflemektedir. Aylık düzeyde, 1 ABD Doları ve 0.77 Euro içeren bir döviz sepeti karşısında, Türk lirasının, önceden belirlenen ve ilan edilmeyen aylık bir oran paralelinde günlük temelde değer yitirmesine müsaade edilmektedir. Dış ticaret ağırlıklı bir gerçek efektif döviz kuru anlamında, Türk parası 1998'in ilk yarısında geçen yılın aynı dönemine kıyasla % 2.6 oranında değerlendirildi ve daha sonra değer yitirdi. Böylece, 1999'un ilk yarısı boyunca Türk parasının gerçek efektif değeri bir yıl önceki değerinin % 5 kadar altındaydı.

Merkezî hükümet maliyesi, IMF rehberliğindeki konsolidasyonun hedefleriyle büyük ölçüde uyumlu olmaya devam etti. Bu, daha önceki konsolidasyon girişimlerine kıyasla, dikkate değer bir başarı ve önemli bir değişimdir. Malî konsolidasyon bir dizi olumsuz etkiye rağmen gerçekleşti: Rusya bunalımı sonrasında faiz ödemelerinin keskin bir artış göstermesi (1997'de GSYH'nin % 7.8'inden 1998'de GSYH'nin % 11.7'sine); dünya piyasa fiyatları beklentilerin altında olduğu için, tarımsal destek maliyetlerinin beklenenden daha yüksek olması; 1998 vergi reformunun ilk aşamadaki etkisiyle hükümet gelirlerinin azalması. Hükümet, bu olumsuz gelişmelere, harcamaları daha da kısarak ve yeni vergi yasasının daha sert düzenlemeleri temelinde vergi tahsilatını yoğunlaştırarak yanıt verdi. Ayrıca, mobil telefon lisansları satışı gibi bazı özelleştirme gelirleri de elde edildi. Bunların bir sonucu olarak, faiz dışı bütçe fazlası, 1997'de GSYH'nin % 0.1'inden 1998'de % 4.7'ye çıktı. Genel hükümet açığı ise, 1997'de GSYH'nin % 7.5'inden 1998'de tahminen % 7'ye geriledi. Ancak, 1999'un ilk yarısında yetersiz gelirler ve daha

yüksek harcamalar, bütçe açığı hedefinin yukarıya doğru revize edilmesini gerekli kıldı.

Temel Ekonomik Trendler					
Türkiye	1995	1996	1997	1998	1999 son durum
Reel GSYH büyüme oranı (%)	7.2	7.0	7.5	2.8	-5.1 Ocak-Haz.
Enflasyon oranı (%)					
- yıllık ortalama	93.6	80.4	85.7	84.6	64.4 Ocak-Haz.
- Aralık'tan Aralık'a	76.0	79.8	99.1	69.7	:
İşsizlik oranı, yıl sonu (%)					
- ILO tanımı	6.9	6.1	6.4	6.4	7.3 Nisan
Genel hükümet bütçe dengesi ⁵ (GSYH'nin yüzdesi)	-4.0	-8.3	-7.5	:	:
Carî hesap dengesi					
GSYH'nin yüzdesi	-1.4	-1.3	-1.4	1.0	0.2 Ocak-Mart
milyon Ecu/Euro	-1787	-1919	-2362	1669	905 Ocak-Mart
Dış borç ⁶					
- borç/ihracat oranı (%)	:	:	98	86	:
- brüt dış borç (milyar Ecu/Euro)	:	:	51.0	48.4	:
Doğrudan yabancı yatırım net girişi - ödemeler dengesi verileri					
GSYH'nin yüzdesi	0.5	0.4	0.4	0.5	0.6
milyon Ecu/Euro	677	569	710	838	182 Ocak-Mart

Kaynak: Ulusal kaynaklar, OECD Dış Borç İstatistikleri, IMF Kamu Maliyesi İstatistikleri

Yapısal reformlar

IMF rehberliğindeki istikrar programı çerçevesinde, devlet varlıklarının özelleştirilmesi, borç itfasi için merkezî bir rol oynamaktadır. 1998'in ilk yarısında özelleştirme hayli başarılı olmuştur. İş Bankası'nın % 12.3 hissesi ve 25 yıl süreli iki mobil telefon lisansı satılarak 1 milyar euro'ya yakın gelir elde edilmiştir. Bu rakam, GSYH'nin yaklaşık % 0.5'i veya 1985 yılında özelleştirmenin başlamasından bu yana gerçekleşen özelleştirme gelirlerinin neredeyse dörtte biridir. Ancak, uluslararası sermaye piyasalarındaki durumun kötüleştiği, yasal ve kurumsal engellerin ortaya çıktığı ve ülke içinde artan politik istikrarsızlığın karar alma sürecine ciddi şekilde mani olduğu 1998'in ikinci yarısında, daha önemli başka bazı özelleştirme projeleri askıya alındı veya ertelendi. Böylece, kabaca 2 milyar euro olarak hedeflenen özelleştirme hasılatı yerine, 1998'de sadece bir milyar civarında bir hasılat gerçekleşebildi. Seçimler öncesinde görev yapan geçici hükümetin sınırlı amaçları nedeniyle, 1999'un ilk yarısında özelleştirme faaliyetlerine pek az önem verildi. Ancak, imalat sektöründe (petrol, demir ve çelik, kimya sanayisi, ...) devlet kontrolündeki şirketleri ve ulusal havayollarını satarak, yılın ikinci yarısında 4 milyar euro'ya yakın özelleştirme hasılatı gerçekleştirmeye yönelik iddialı planlar vardır.

⁵ Yerel yönetimler hariç

⁶ Veriler BIS, IMF, OECD ve Dünya Bankası işbirliğinin sonucudur. Daha geniş kapsam, mükerrer sayımdan kaçınılması, vs. ve ayrıca daha güncel olması bakımından bu kaynak daha güvenilir niteliktedir.

Özelleştirilmesi planlanan 76 şirketten 26 tanesi 1999 içinde satılmak üzere ayrılmıştır.

Devlet bankalarının özelleştirilmesi ile ilgili olarak, konut inşası finansmanında uzmanlaşmış olan Emlak Bankası halen yeniden yapılandırılmaktadır. İki diğer banka, Halk Bankası (tasarruf bankası) ve Ziraat Bankası (tarım bankası) da özelleştirme listesindedir, fakat mevcut durum bu bankalar için yeterli ilgi yaratmayı zorlaştırabilir.

Bankalar yasasında yeni yapılan değişiklikler önemli mevzuat boşluklarını kapatmış ve, gelecek yılın başına kadar faaliyete geçmesi beklenen, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu adında yeni bir düzenleyici ve denetleyici organ ihdas etmiştir. Yeni yasa, aynı zamanda, kuralları sıkılaştırmış ve cezaları arttırmıştır. Bu değiştirilmiş bankacılık yasası, sektörde saydamlığın artırılması yönünde önemli bir adımdır. Ancak, devlet bankalarının hâlâ çok büyük olan rolünün azaltılması gibi yeni adımlar gereklidir.

Uzun tartışmalardan ve sendikaların küresel direnişinden sonra, Parlamento, kamu maliyesi üzerinde halen ağır bir yük olan emeklilik sisteminde reform yapılmasını öngören bir yasayı kabul etmiştir. Türkiye nüfusunun olumlu yaş yapısına rağmen, prim ödeyenlerin sayısı nisbeten düşüktür. Öte yandan, emekli olma yaşıyla ilgili cömert hükümler ve artan hayat beklentisi nedeniyle, harcamalar nisbeten yüksektir. Yeni yasa, emekli olma yaşını kadınlarda 58'e, erkeklerde 60'a çıkarmaktadır. Emekli olmalarına en fazla iki yıl kalmış olan işçiler, yeni sistemden etkilenmeyecektir. Diğer işçiler için on yıllık bir geçiş dönemi öngörülmüştür. Asgarî prim ödeme süresi, 5000 günden 7000 güne çıkarılmıştır. Yeni yasa, Türkiye'de ilk kez, Haziran 2000'de uygulamaya konulacak olan bir işsizlik sigortası sistemi de getirmektedir. İşsizler, işsiz oldukları süre içinde ve yeni bir iş bulmak için eğitim alırken, sağlık hizmetinden yararlanmaya devam edeceklerdir. İşsizlik yardımının miktarı, son dört ayın sosyal güvenlik prim ödemeleri temelinde net gelirin % 50'si olarak hesaplanacaktır. Emekli maaşları da aylık enflasyona endekslenmektedir. Eylül başında, Cumhurbaşkanı reform paketine gerekli onayı verdi.

Parlamentoya sunulan diğer teklifler arasında, gümrük yasa tasarısı, ithalatta haksız rekabet ve akreditasyon üzerine yasa tasarısı ve sermaye piyasaları kurulu yasa tasarısı vardır.

1999'da Ekonomik Yapının Başlıca Göstergeleri		
Nüfus (ortalama)	bin kişi	63451
Kişi başına GSYH	SAGS-ECU AB ortalamasının yüzdesi olarak	6400 32
Tarımın ⁷ payı:		
- brüt katma değerde (%)		16.1
- istihdamda (%)		42.3
Yatırım/GSYH oranı (%)		25.4
Brüt dış borç/GSYH (%)		27.6
Mal ve hizmet ihracatı/GSYH (%)		24.2
EBRD'ye göre doğrudan yabancı yatırım stoğu	milyar euro kişi başına	: :
<i>Kaynak: Ulusal kaynaklar, OECD Dış Borç İstatistikleri, IMF, EBRD</i>		

2.3 Kopenhag kriterleri açısından değerlendirme

İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı

Gündem 2000'de ortaya konulduğu gibi, işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı, ticaretin ve fiyatların serbest olmasını ve mülkiyet hakları dahil, icra edilebilen bir hukukî sistemin var olmasını gerektirir. Makroekonomik istikrar ve ekonomi politikası üzerinde uzlaşma, bir piyasa ekonomisinin performansını artırır. Gelişmiş bir malî sektör ve piyasaya giriş ve piyasadan çıkış önünde önemli herhangi bir engel bulunmaması, ekonominin verimliliğini iyileştirir.

Yıllarca sık sık hükümetlerin değiştiği bir dönemden sonra, Nisan 1999'daki parlamento seçimleri, mecliste rahat bir çoğunluğa sahip ve gecikmiş yapısal reformları gerçekleştirmek ve 1990'lar boyunca Türk ekonomisini felç eden yüksek düzeylerde kronik enflasyonu ve kamu açıklarını indirmek için güçlü bir siyasî taahhüt içinde olan bir koalisyon hükümetinin kurulması sonucunu verdi. 1999 Temmuz ayı başlarında, yeni hükümet, enflasyonu 2002 yılına kadar tek haneli rakamlara çekme hedefiyle, 1999 sonuna kadar sürecek bir Yakın İzleme Programı ve 2000 yılında başlayan bir konsolidasyon programı üzerinde IMF ile yeni bir anlaşmaya vardı. Türkiye'de sendikalar, seri reformlar ihtiyacı konusunda hükümet ile hemfikir görünmektedirler.

Makroekonomik istikrar açısından 1998 Türkiye için zor bir yıl olmuştur. Olumsuz dış şoka verilen yanıt, Türk ekonomisinin esnekliğini ve hızla uyarlanma yeteneğini gösterdi. Fakat aynı zamanda, ekonominin işleyişinin kesinlikle likid sermaye piyasalarına erişim olanağına bağlı olduğunu ortaya koyarak, ekonominin etkilenebilirliğini göz önüne serdi. Bu erişim olanağı, piyasalar sıkıştığında ancak yüksek maliyetler ile temin edilmektedir. Böylece, olumsuz gelişmelere karşı

⁷ Tarım, avcılık, ormancılık, ve balıkçılık

koymadaki önemli potansiyele rağmen, erişilmiş olan makroekonomik istikrar derecesi, ekonomik aktörlerin kısa vade'nin üzerinde plan yapmalarına imkan vermemektedir.

İlke olarak, fiyatlar piyasa süreçleri tarafından belirlenmektedir. Ancak, tüketici fiyat endeksi sepetindeki kalemlerin kabaca üçte biri hâlâ idarî fiyatlama tabidir.

Dış serbestleşme açısından, Türkiye, gümrük birliği çerçevesindeki taahhütlerine uygun olarak, AB ortak ülkeleriyle tercihli ticaret anlaşmaları müzakere edilmesinde daha fazla ilerleme kaydetmiştir. Örnek olarak, tüm AB aday ülkeleriyle Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalamıştır.

Türk ekonomisini modernleştirmek ve çeşitlendirmek için onyıllarca kendi işletmelerini kullanmanın bir mirası olarak, devlet, özellikle temel sanayiler ve bankacılık gibi sektörlerde, bir ekonomik aktör olarak önemli bir rol oynamaya devam etmektedir.

Piyasaya giriş ve piyasadan çıkış serbesttir. Doğrudan yabancı yatırım önceden izne tabidir, ancak bu izin genellikle verilir. Sermaye girişleri veya sermaye kazançlarının yurt dışına çıkarılması üzerinde miktar kısıtlamaları yoktur. Bir piyasa ekonomisinin işleyişi için hukukî çerçeve büyük ölçüde kurulmuştur. 1998 yılında, yeni kurulan bağımsız Rekabet Kurumu rekabet ihlalleriyle ilgilenmeye başlamış, birleşme ve edinme başvurularını incelemiş ve çeşitli hükümet kurumları arasındaki muhtemel uyumsuzluklar konusunda görüş bildirmiştir. Yeni hükümet, uluslararası tahkime imkan sağlamak için, bir anayasa değişikliğini parlamentodan geçirmiştir. Bu düzenleme, enerji, telekomünikasyon ve altyapı sektörlerinde işletmelerin özelleştirilmesini kolaylaştırmakta ve şimdiye kadar ekonominin büyüklüğü ve potansiyeli göz önüne alındığında çok düşük düzeyde olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları önündeki önemli bir engeli ortadan kaldırmaktadır. Ancak, sağlanmış olan ilerlemeye rağmen, halen mevcut olan mevzuatın uygulamasında iyileştirme ihtiyacı sürmektedir.

Malî sektörde devam eden çarpıklıklar, küçük ve orta boy işletmelerin gelişmesini olumsuz etkilemektedir. Bununla beraber, bankalar yasasındaki son değişiklik, sektörde saydamlığı arttırmak amacıyla daha sıkı düzenlemeler getirmiştir.

Türkiye, işleyen bir piyasa ekonomisinin özelliklerinden pek çoğuna sahiptir. Özellikle enflasyonist baskıların ve kamu açıklarının azaltılmasında, makroekonomik istikrar yolunda ilerleme kaydetmiştir. Resmî makamlar, olumsuz bir ekonomik ortamda ve bir politik istikrarsızlık döneminde bütçe konsolidasyonuna bağlı kalma yeteneğini göstermişlerdir. Ancak, düzgün işleyen bir piyasa ekonomisi kurma süreci tamamlanmış değildir çünkü, özellikle tarımda ve malî sektörde, önemli devlet hakimiyeti alanları ve piyasa çarpıklıkları var olmaya devam etmektedir. Bankacılık sektörünün kârlılığı ve kamu sektörünün yüksek bir kısa vadeli finansman ihtiyacının varlığı arasındaki yakın bağlantı gibi yapısal dengesizlikler, çarpık bir sermaye piyasasına ve yüksek reel faiz oranlarına yol açmaktadır. Bu türden kronik dengesizlikleri gidermek ve Türkiye'nin durgun büyüme potansiyelini hayata geçirmek için, resmî makamlar, enflasyonist baskıları ve kamu açıklarını azaltma ve yeni yapısal reformlar uygulama üzerinde yoğunlaşmaya devam etmelidir.

Birlik içindeki rekabet baskısıyla ve piyasa güçleriyle başa çıkma kapasitesi

Türkiye'nin bu kriteri yerine getirebilmesi, ekonomik aktörlerin ileriye görebilecekleri bir ortamda karar almalarına imkan veren istikrarlı bir makroekonomik çerçevenin ve bir piyasa ekonomisinin varlığına bağlıdır. Bu, ayrıca, altyapı dahil yeterli miktarda beşerî ve fizikî sermaye gerektirir. Devlet işletmeleri yeniden yapılandırılmalı ve tüm işletmeler daha yüksek verimlilik için yatırım yapmalıdırlar. Bundan başka, işletmeler dış finansman imkanlarına ne kadar fazla erişebilirlerse ve yeniden yapılanma ve yenilenme konusunda ne kadar başarılı olurlarsa, adaptasyon kapasiteleri de o kadar büyük olacaktır. Genelde, bir ekonominin katılım öncesinde Birlik ile gerçekleştirdiği ekonomik entegrasyon derecesi ne kadar yüksek olursa, o ekonomi üyelik yükümlülüklerini o kadar daha rahat bir şekilde üstlenebilecektir. AB üye devletleriyle ticarete konu olan ürünlerin hem hacmi hem de çeşitliliği bunun kanıtını oluşturur.

İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı açısından, Türk ekonomisi, Rusya krizinin neden olduğu çalkantıyı göğüslerken önemli derecede bir esneklik göstermiştir. Ayrıca, ekonominin gümrük birliğiyle gelen rekabet artışına nisbeten kolayca yanıt vermiş olması, onun potansiyelinin bir başka kanıtıdır. Bununla beraber, yeterli derecede bir makroekonomik istikrara ulaşılmış değildir. Yüksek enflasyon nedeniyle, ekonomik aktörlerin planlama ufku çok kısadır ve kuvvetli bir biçimde likiditeye yöneliktir. Mevcut ortam, bir ortak pazar çerçevesi içinde Türk özel sektörünün uzun vadeli rekabet gücünü güvenceye almak için gerekli olan uzun vadeli yatırım planlarına izin vermemektedir.

Fizikî sermaye açısından, Türkiye'de yatırımların GSYH içindeki payı, diğer gelişmekte olan ekonomilere benzer şekilde, % 25'in üzerindedir fakat nisbeten yüksek derecede bir oynaklığa ve çarpıklıklara tabidir. Normal oynaklığa ek olarak, istikrarsız parasal ortam, yatırım fonlarının en verimli kullanımlara kanalize edilmesinde malî sektörün optimal olmayan işleyişi ve kamu sektörünün kullanılabilir fonları yutarak özel sektör yatırımları için fon bırakmaması ("crowding-out") yatırım davranışına engel olmaktadır. 1998 yılında kamu yatırımları GSYH'nin % 6.7'sini oluşturdu. Bu oran, önceki yılın düzeyinden dörtte bir daha yüksektir. Kamu yatırımlarının yaklaşık % 70'i inşaat amacına yöneliktir.

Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırım için liberal rejimine, geniş bir iç piyasaya ve mamul mallar için Avrupa piyasasına serbest erişim imkanına rağmen, doğrudan yabancı yatırım nisbeten düşük bir düzeyde olup GSYH'nin % 0.5'ini teşkil etmektedir.

Türkiye, nüfusun yapısı bakımından elverişli bir durumda olup nisbeten genç bir nüfusa sahiptir. Ancak, diğer başvuran ülkelere kıyasla beşerî sermaye düzeyi nisbeten düşüktür. Beşerî sermaye açısından Türkiye'nin rekabet yeteneği, daha da bozulabilir ve düşük eğitim düzeyi/düşük ücretler kısır döngüsüne girebilir.

Türkiye'de ücret esnekliği nisbeten yüksek olmaya devam etmektedir. 1990'ların başlarında, ücret artışları hayli güçlüydü fakat 1994'teki resesyondan sonra keskin bir azalma içine girdi. 1998'de, kamu sektöründe çalışanların gerçek ücretleri % 0.4 oranında gerilerken, özel sektörde gerçek ücretler % 9.6 yükseldi. Kayıtlı çalışan başına üretkenlik 1997'de % 12 arttı fakat 1998'de % 2.6 geriledi.

Fiziksel altyapı, ekonomik büyüme için potansiyel bir darboğazdır. Özellikle demiryolu sistemi eskimiş haldedir ve ancak büyük açıklarla işlemektedir. Diğer taraftan, telekomünikasyon şebekesinin kalitesi son yıllarda bir hayli yükselmiştir. Ayrıca, hükümet, enerji nakil şebekelerinin genişletilmesi ve yenilenmesi alanında çok faaldir.

Avrupa Birliği ile ticaret bütünleşmesi nisbeten yüksek olmaya devam etmektedir. Türkiye, AB ile, sanayi ve işlenmiş tarım mallarını kapsayan bir gümrük birliğine girmiş olan tek aday ülkedir. Türkiye'nin dış ticaretinin yaklaşık % 50'si AB ile yapılmaktadır. Türkiye'nin ihracatının üçte ikiden fazlası genel olarak Avrupa ülkelerine gitmiştir. 1 Ocak 1996'dan beri yürürlükte olan gümrük birliğinin başlıca ekonomik etkisi, Türk ithalatının ağırlıklı olarak AB'ye yönelmesi olmuştur. Türkiye'nin ihracatında AB'nin payı ise, son bir kaç yılda gerilemiştir. Bu durum, ilk olarak, AB'de ithalat talebinin nisbeten yavaş büyümesinden ve, ikinci olarak, Orta Asya'daki Türk ihracat piyasalarının dinamik bir artışından kaynaklanmıştır. Türk işletmeleri, yeni rekabet durumuna intibak etmekte büyük sorunlar yaşamamıştır. 1990'larda, Türkiye dış ticaretinin mal yapısı hızla iyileşmiş, mamul malların payı 1990'da % 66'dan 1998'de % 78'e çıkmıştır. AB ile sanayi ticaretinin payı nisbeten yüksektir.

Küçük ve çok küçük aile şirketleri, Türk özel sektörünün belkemiğidir. İmalat sektöründe bu şirketler, toplam işletme sayısının % 99.5'ini oluşturmakta, toplam istihdamın yaklaşık % 61.1'ini sağlamakta ve toplam katma değer % 27.3'ünü yaratmaktadır. Bu şirketler, yüksek derecede bir esneklik ve yeni durumlara adaptasyon yeteneği sergilemişlerdir, fakat daha büyük bir piyasada rekabet güçleri sınırlıdır çünkü Türk sermaye piyasasına erişimleri kısıtlıdır ve yönetim ve işletme becerileri modern standartlarda değildir.

AB ile gümrük birliği içinde Türkiye'nin nisbeten düzgün ekonomik performansı dikkate alınırsa, Türk ekonomisinin büyük kesimleri, rekabet baskılarına ve piyasa güçlerine dayanma yeteneğine sahiptir. Ancak, tarım ve devlet kontrolündeki temel sanayiler ve bankalar gibi, esaslı hükümet desteği olmaksızın ayakta duramayacak olan, rekabet gücünden yoksun ve himaye altında bulunan önemli bazı sektörler vardır. Bundan başka, uluslararası rekabete dayanabilmeleri için küçük ve orta boy işletmelerin büyük ölçüde ıslah edilmeleri gereklidir. Ekonomik aktörlerin orta vadeli planlama yapabilmelerine imkan vermeye yetecek derecede bir istikrar ekonomide henüz sağlanmış değildir. Eğitimin ve ulaştırma altyapısının genel düzeyi önemli ölçüde iyileştirilmelidir. Kentsel ve kırsal alanlar, Doğu ve Batı arasındaki bölgesel dengesizlikler çok büyüktür ve bu durum, önemli iç göç akımlarına yol açmaktadır. Azgelişmiş bölgelerde ekonomik kalkınmayı teşvik etmeye yönelik, Güneydoğu Anadolu Projesi gibi, hükümetin girişimlerine rağmen, var olan eşitsizlikler, Türkiye'nin sosyal ve ekonomik istikrarı için potansiyel bir tehdit oluşturmaktadır.

Birlik içindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleri ile başa çıkma kapasitesi bakımından, Türkiye ikili bir ekonomidir. Türk ekonomisinin bir bölümü, orta vadede Birlik içindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleri ile başa çıkabilir; bir diğer bölümü ise önemli bir gelişme ihtiyacı içindedir. Yapısal dengesizlikleri gidermek için hâlâ çok büyük ilerleme gereklidir.

2.4 Genel Değerlendirme

Türkiye, bir piyasa ekonomisinin özelliklerinin pek çoğuna sahiptir. Sürdürülebilir makroekonomik istikrarın sağlanması ve hukukî ve yapısal reform programlarını uygulama yönünde daha fazla ilerleme olması şartıyla, zorluklarla da olsa, Birlik içindeki rekabet baskılarıyla ve piyasa güçleriyle başa çıkabilecektir.

Türkiye, konsolidasyon politikasını sürdürmüştür ve ekonomik dengesizlikler azaltılmıştır. Kamu açığı ve enflasyon azaltılmıştır. Enflasyondaki azalma, ücret ve fiyat endekslemesinde bir değişiklik yoluyla sağlanmıştır. Emeklilik reformu parlamento tarafından onaylanmıştır. Gelir tahsilat usullerinin verimliliği arttırılmıştır. Anayasa, uluslararası tahkime izin verecek şekilde değiştirilmiştir. Bu değişiklik, elektrik sektörünün özelleştirilmesini ve altyapı yatırımlarını kolaylaştırmalı ve doğrudan yabancı yatırımlar için önemli bir engeli ortadan kaldırmalıdır.

Reel faiz oranlarını ve (özel sektör yatırımlarını boğmakta olan) kamu sektörünün yüksek finansman ihtiyaçlarını azaltmak için enflasyonist baskıların ve bütçe açıklarının indirilmesine öncelik verilmelidir. Deprem hasarının onarımı için finansman ihtiyaçları göz önüne alınırsa, genel mali disipline ve ilave yapısal reformların hızla uygulanmasına özel dikkat gösterilmelidir. Özelleştirmeye devam edilmeli ve KOBİ'ler daha fazla güçlendirilmelidir. Gelirin eşit olmayan dağılımı ve çok büyük bölgesel dengesizlikler, sağlıklı ekonomik gelişmeye engel olmaktadır. Genel bir sosyo-ekonomik gelişme stratejisinin bir unsuru olarak eğitime özen gösterilmelidir.

3. Üyelik yükümlülüklerini üstlenme yeteneği

Bu bölümün sunulması, son düzenli raporda kullanılan yapıyı izlemektedir. Topluluk müktesebatının benimsenmesine yönelik Türkiye'nin tedricî yaklaşımı yansıtılmaktadır.

Bu raporun hazırlanması perspektifinde, Türkiye, kendi mevzuatının Topluluk müktesebatı ile uyumlulaşma düzeyine ilişkin olarak kendi durumunu değerlendirmek için iyi bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma, mevzuatın yakınlaştırılması konusunda Komisyon ve Türkiye arasında yeni görüşmeler için bir başlangıç noktası olarak hizmet edecektir.

3.1 Gümrük birliği kapsamındaki mevzuat sektörleri

Gümrük birliği, AB ve Türkiye arasındaki ilişkinin belkemiğini oluşturmaya devam etmektedir. Olumsuz bir dış ortamın bir sonucu olarak, Türkiye, önemli ticaret ortaklarından bazılarında ihracatını sürdürmede güçlükler ile karşılaşmıştır. 1999'un ilk yarısında toplam ihracat % 7.1 oranında azalmıştır. Bununla beraber, Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı olan AB'ye ihracatı, aynı dönemde % 2.4 oranında artarak, gümrük birliğinin faydasını göstermiş ve diğer ülkelere ihracattaki düşmeyi kısmen telafi etmiştir.

İç pazar

Malların serbest dolaşımı

Şimdiki durum

AB ve Türkiye arasında sanayi mallarının serbest dolaşımı mevcuttur. Teknik mevzuatla ilgili olarak durum aşağıda anlatıldığı gibidir.

Ürünlerle İlgili Teknik Mevzuatın Hazırlanması ve Uygulanması hakkında Çerçeve Yasa henüz kabul edilmemiştir. Bu durum, halen hazır olan ve CE işareti, uygunluk değerlendirme kurumları, piyasa gözetimi, ve teknik yönetmelikler konusunda bilgi alışverişi gibi spesifik konuları kapsayan uygulama mevzuatının çıkarılmasını geciktirmiştir. Bu durum, ayrı *Yeni Yaklaşım* yönergelerinin kabul edilmesinde de gecikmeye yol açmıştır.

Avrupa standartlarının aktarımı önemli ölçüde ilerlemiştir. Türk Standartlar Enstitüsü'nün CEN ve Cenelec'te tam üyeliği halen öncelikler listesinin başında yer almaktadır.

Yeni yaklaşımın kapsamına giren alanlar ile ilgili sektör mevzuatı bakımından, kişisel koruma cihazları, rekreasyon amaçlı tekneler, makineler, düşük voltaj, elektromanyetik uyumluluk, asansörler, sivil patlayıcılar, gaz ile çalışan aletler, basınçlı kaplar, tıbbî aletler ve oyuncaklar konularındaki yönergeleri aktaran yönetmelikler, hazırlanmış oldukları halde, henüz kabul edilmemişlerdir.

Yasal metroloji alanında yeni mevzuat kabul edilmiştir.

Eski yaklaşımın kapsamına giren alanlar ile ilgili sektör mevzuatı bakımından, ilerleme dengesiz olmuştur. Gıda maddeleri alanında, AT mevzuatının çoğu aktarılmıştır. Gıda maddeleriyle temas edecek malzemeler ve maddeler alanında yeni yönetmelikler çıkarılması gereklidir. AB'den ithal edilen gıda maddeleri üzerinde hâlâ mevcut olan gümrük muayeneleri acilen kaldırılmalıdır.

Ecza ürünleri alanında, homeopatik ürünler, fiyatlama, immünolojik ürünler, insan kanından elde edilen ürünler, dağıtım, sınıflama, etiketleme ve reklam konularındaki yönergeler henüz aktarılmamıştır.

Kimyasal maddeler alanında, tehlikeli maddelerin ve müstahzarların sınıflandırılması, paketlenmesi ve etiketlenmesi konusundaki Avrupa Komisyonu yönergesi ve ayrıca pazarlama ve kullanım kısıtlamaları yönergesi, hazırlanmış oldukları halde, henüz aktarılmış değildir.

Kozmetik ürünler, tekstil ürünleri, ayak giyim, kristal cam ve tahta eşya alanlarında ilerleme kaydedilmiş değildir.

Motorlu taşıtlar ile ilgili olarak, başlıca ilerleme, tarım ve ormancılık traktörleri için tip onay yönergesinin 1999 yılında aktarılmasıdır.

Ürün sorumluluğu konusunda, 85/374/EEC sayılı yönerge ancak kısmen aktarılmıştır.

Değerlendirme

Sanayi ürünlerinin serbest dolaşımı konusunda genel durum tatmin edicidir fakat ticaretin önündeki teknik engellerin kaldırılmasına ilişkin AT mevzuatının uygulanması sınırlıdır. Özellikle, bir çerçeve mevzuat hâlâ eksiktir. Ürün yaklaşımı temelinde bazı sektörlerde yönergeler ile uyumlulaşma sağlanmış olmakla beraber, motorlu taşıtlar sektörü haricinde, son düzenli rapordan beri bu uyumlulaşmanın tamamlanmasında önemli bir ilerleme olmamıştır.

Rekabet

Şimdiki durum

Son düzenli rapordan bu yana önemli bir değişme olmamıştır.

Anti-tröst kurallarının uygulanmasıyla ilgili olarak, durum tatminkâr olmaya devam etmektedir.

Ancak, gümrük birliği kararında öngörüldüğü şekilde müktesebata yaklaşmayı tamamlamak için daha fazla ilerleme gereklidir. *Devlet yardımları* konusunda, Türkiye'nin devlet yardımı programları üzerine bilgiler Komisyon'a sunulmuştur. Bu programların AT kurallarına uygunluğu, Komisyon ve Türk makamları arasında görüşülmelidir.

İnhisarî haklara sahip işletmelerin ve tekellerin intibakı konusunda, Komisyon, Türkiye'nin devlet alkol, tütün ve tuz işletmeler birliği TEKEL'in sahip olduğu imtiyazlı konumla ilgili olarak endişeli olmaya devam etmektedir.

Değerlendirme

Gümrük birliğinin yürürlüğe girmesine hazırlanmakta Türkiye'nin gösterdiği büyük çabalar sürdürülmelidir.

Fikrî, sınaî ve ticarî mülkiyet

Şimdiki durum

Türkiye'nin Gümrük Birliği kararı çerçevesindeki yükümlülüklerine uygun olarak, ecza ürünleri ve süreçleri için patent koruması Türkiye'de Ocak 1999'dan beri sağlanmaktadır. Ancak, bu kararın 8 sayılı ilavesi kapsamındaki başka bazı yükümlülükler (yeni bitki türleri sözleşmesine katılım, uydu ve kablolu yayında telif haklarının ve ilgili hakların korunması, vs.) 1 Ocak 1999'a kadar yerine getirilmeleri gerektiği halde henüz yerine getirilmemiştir.

Değerlendirme

Türkiye'de sınaî mülkiyet haklarının korunması alanında gerçek ilerleme olmuştur. Türkiye'nin yerine getirmesi gereken diğer yükümlülükler, büyük sorunlar getirmemelidir fakat etkili icra konusuna hâlâ özel dikkat gösterilmesi gereklidir.

Ticaret politikası

Şimdiki durum

Son düzenli Rapor'da belirtildiği gibi, Türkiye'nin ticaret politikası daha şimdiden AT politikasıyla büyük ölçüde uyumlu haldedir. Tercihli ticaret politikası alanında daha fazla uyum sağlanmıştır. Polonya ile bir Serbest Ticaret Anlaşması üzerine müzakereler Temmuz 1999'da sonuçlandırıldı. Bu anlaşma resmen kabul edildiğinde, Türkiye ile Orta ve Doğu Avrupalı tüm aday ülkeler ve Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti arasında Serbest Ticaret Anlaşmaları olacaktır. Mısır, Tunus, Fas ve Filistin Yönetimi ile müzakereler devam etmekte olup, Malta ve Ürdün ile müzakerelerin yakında başlaması beklenmektedir.

AB, Türkiye ile gümrük birliğinin, hizmetleri ve kamu alımlarını da kapsayacak biçimde genişletilmesi imkanı konusunda ön görüşmeler yürütmektedir. Gümrük Birliği'nin bu alanda başarıyla genişletilmesi ve DTÖ içinde Türkiye ve diğer aday ülkeler ile işbirliğinin artırılması sonucunda, Türkiye'nin pozisyonu, GATS, GPA, vs. çerçevesinde AB'nin pozisyonuyla giderek daha fazla uyumlulaşacaktır.

Türkiye, DTÖ bünyesinde yakında yapılacak olan müzakereler konusunda AB ve diğer aday ülkeler arasındaki danışma sürecine tam olarak katılmaktadır.

Değerlendirme

Türkiye'nin Topluluk ticaret politikasına uyumu çok tatminkâr olmaya devam etmektedir.

Gümrükler

Şimdiki durum

Son düzenli Rapor'da belirtildiği gibi, Türkiye'nin gümrük rejimi, Topluluk Gümrük Yasası kurallarına büyük ölçüde benzer niteliktedir. Bununla beraber, iki rejim arasındaki farklar, özellikle serbest bölgeler, askıya alma düzenlemeleri ve ekonomik etkili gümrük prosedürleri ile ilgili olarak, tamamen giderilmiş değildir. 1995'ten beri parlamentoda bekleyen yeni Türk Gümrük Kanunu hâlâ kabul edilmemiştir.

1 Ocak 1999'dan bu yana, Türkiye, Avrupa Stratejisi'nde öngörüldüğü gibi, sanayi ürünleri için menşe kurallarıyla ilgili pan-Avrupa kümülasyon sistemine katılmaktadır.

1 Ocak 1999 tarihinde tekstil ürünleri için ortak bir hariçte işleme sisteminin kurulması yoluyla, yine Avrupa stratejisinde öngörüldüğü gibi, gümrük birliği daha da güçlendirilmiştir. Bu sistem, gümrük birliğinin her iki tarafını içeren ekonomik hariçte işleme operasyonlarının üçüncü bir ülkede gerçekleştirilmesine imkan vermektedir.

Değerlendirme

Bu alanda bir ölçüde ilerleme sağlanmıştır, fakat tam uyumlulaşma için ilave çabalar gereklidir.

Sonuç

Türkiye, gümrük birliği çerçevesindeki yükümlülüklerinin çoğuna uymaya devam etmekle beraber, rekabet ve gümrük alanlarında tam bir uyum için yeni yasama çalışmaları yapılmalıdır.

3.2 Avrupa Stratejisi kapsamına giren müktesebat sektörleri

Türkiye, gümrük birliğinin kapsamı dışındaki mevzuatın yakınlaştırılması ile ilgili olarak hukukî bir yükümlülük altında olmasa da, son düzenli raporda, Avrupa stratejisi kapsamındaki sektörlerde müktesebatın benimsenmesine ilişkin durum değerlendirilmişti. Bu bölüm, bu konuda kaydedilmiş olan ilerlemeyi irdelemektedir.

İç pazar

Sermayenin serbest dolaşımı

Sermaye hareketleri konusundaki Türk rejiminin uzunca bir süre tedricen serbestleşmesini müteakip, Türk mevzuatının bu alandaki müktesebat ile uyumlulaşması hayli ileri bir noktadadır.

Son dönemde serbestleşme tedbirleri alınmamıştır. Özellikle madencilik, enerji ve bankacılık sektörlerinde yabancıların doğrudan yatırım yapmaları üzerinde kısıtlamalar devam etmektedir. Emlak alanında yabancı sermaye yatırımları da kısıtlamaya tabidir. Yurtiçi sermaye piyasalarında yabancı menkul kıymetlerin halka arzı, ancak asgarî bir kalite siciliyle mümkündür. Son olarak, sigorta şirketlerinin teknik yedekleri, yabancı varlıklara plase edilememektedir.

Türkiye, 1997’de başlayan ve 1998 boyunca devam eden küresel malî bunalımdan ciddi şekilde etkilenmiş olmakla beraber, sermayenin serbest dolaşımını kısıtlayacak herhangi bir düzenlemeye başvurmamıştır.

Avrupa Stratejisi’nde öngörüldüğü gibi, Topluluk ve Türkiye arasında sermaye hareketlerinin daha fazla serbestleştirilmesi konusundaki diyalog, makroekonomik diyalog ile birlikte başlayacaktı. Her iki taraf, bu konulardaki görüşmelerin 1999 sonbaharında başlamasını arzu etmektedirler.

Hizmetlerin serbest dolaşımı

Malî hizmetler sektöründe bazı yeni yasal düzenlemeler yürürlüğe girmiştir. *Bankacılık* sektöründe, Haziran 1999’da yeni bir Bankalar Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanun, başka şeyler yanında, bankacılık faaliyeti başlatılması ve sürdürülmesi için daha katı bir takım kurallar getirmekte ve kaynakların hissedarlarca yanlış kullanımını önlemeye yönelik hükümler içermektedir. Başka bazı büyük riskler tarif edilmektedir. Kanun, ayrıca, denetleme ve izleme yetkilerine sahip bir Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu’nun teşkil edilmesini öngörmektedir. Bu yeni kanunun, Birinci ve İkinci Bankacılık Koordinasyon Yönergeleri’ne ve Büyük Riskler ve Mevduat Garanti Programları üzerine Yönergeler’e uygunluğunu değerlendirmek gerekecektir. Kanunun uygulanmasını da izlemek gerekecektir. Bu alandaki Avrupa Komisyonu yönergeleri ile tam olarak uyum yönündeki çabalar devam etmelidir.

Menkul kıymetler piyasası ve *sigorta* sektöründe bildirilebilecek büyük bir ilerleme yoktur. Bu alanda, geçen yılın düzenli raporuna göre, müktesebat ile daha fazla yakınlaşma gerekliydi.

Ödeme altyapısı ile ilgili olarak, gerçek zamanlı bir brüt tasfiye (Real Time Gross Settlement – RTGS) sistemi kurulmuş bulunmaktadır ve Türkiye Merkez Bankası halen bu sisteme daha ileri özellikler eklemektedir. Tasfiye sistemiyle gerçek zamanlı bir bağlantı içinde olacak elektronik menkul kıymet devir ve tasfiye (Electronic Securities Transfer and Settlement – ESTS) sisteminin uygulanması alanında kaydedilen ilerlemeye ilişkin bilgi mevcut değildir. Var olan RTGS sistemi temelinde Türkiye’deki ödeme sisteminin hayli ileri olduğu söylenebilir.

Hizmetlerin serbestleştirilmesi üzerine Avrupa stratejisinde öngörülen bir tercihli anlaşma konusunda Komisyon ve Türk makamları arasında ön görüşmeler, anlaşmanın şekli, yapısı ve kapsamı gibi hususlarda hayli ilerlemiştir. Pek çok defa,

AB ve Türkiye bu iki sektörde esaslı ilerleme sağlanmasına verdikleri büyük önemi vurgulamışlardır.

Kamu alımları

Elde olan bilgiler, Türk kamu alımları piyasasının açıklığı hakkında bir değerlendirme yapılması için yeterli değildir.

Avrupa stratejisinde öngörüldüğü gibi, kamu alımları piyasalarının karşılıklı olarak açılması üzerine görüşmeler, hizmetler konusundaki müzakere çerçevesinde yapılmıştır.

Sanayi ve KOBİ politikası

Türk sanayisi, olumsuz uluslararası makroekonomik gelişmelerden etkilenmiştir.

Yurtiçi talepteki azalma nedeniyle, otomotiv gibi yerli piyasaya dönük sektörler satışlarda bir düşüş yaşamışlar, tekstil gibi ihracata yönelik sektörler ise dünya piyasalarında Asya ülkelerinin artan fiyat rekabetiyle başa çıkmak zorunda olmuşlardır. Bu durum, sanayinin bazı kısımlarından koruma taleplerine yol açmıştır. Bu yöndeki baskılara ve son seçimler öncesindeki politik belirsizliğe rağmen, Türk Hükümeti korumacı taleplere direnmiştir.

Bu bağlamda, AB ile gümrük birliği Türk sanayisi için bir istikrar unsuru olmuştur, çünkü AB'ye sanayi ürünleri ihracatı krizden pek fazla etkilenmemiş, AB'den ithalat ise yurtiçi talepteki düşme sonucunda azalmıştır.

Yukarıda (ekonomik kriterlere ilişkin bölümde) belirtildiği gibi, iş ortamını iyileştirmek için yapısal reformlar ve istikrar tedbirleri gerekli olmaya devam etmektedir. Türkiye'nin bir yabancı yatırım alanı olarak derecelendirme notunu arttırması da çok önemlidir.

Sanayi politikasının önemli bir boyutu, devlet yardımlarının kontrol edilmesidir (bkz. rekabetle ilgili bölüm).

Özelleştirme programıyla ilgili olarak, 1998'e yönelik iddialı hedeflere ulaşılamamıştır. Ancak, yeni hükümet devletçe yönetilen şirketleri özelleştirmeye devam edeceğini açıklamış ve 1999 yılında 3.8 milyar euro düzeyinde bir özelleştirme hasılatı hedefini kendi önüne koymuştur.

Çelik sektörüyle ilgili olarak, Ereğli çelik işletmesinin özelleştirilmesi, 1997 için planlanmış olduğu halde, henüz gerçekleşmemiştir. Ayrıca, sektöre verilen herhangi bir devlet yardımının uluslararası yükümlülükler ile uyumlu olmasını sağlarken, tüm sektörün yeniden yapılanması gereklidir.

KOBİ'ler ülkenin ekonomik ve sosyal dokusunda önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, bu işletmeler, ülkenin bazı sektörleri ve bölgelerindeki geleneksel üretim biçimlerinden kaynaklanan bir dizi zorlukla karşı karşıyadırlar. Sermaye piyasalarına erişim ve yüksek faiz oranları konusunda güçlük çekmektedirler.

AB ve Türk Hükümeti, halen, büyük sanayi ve KOBİ federasyonlarından oluşan endüstriyel işbirliğine yönelik bir irtibat grubu kurma sürecindedirler. Bu grup, AB-Türk endüstriyel işbirliği için geleceğe yönelik bir strateji belirlenmesinde merkezî bir rol oynayacak ve Türkiye için Avrupa stratejisi çerçevesinde gerçekleştirilmesi mümkün olan somut işbirliği projeleri üzerinde çalışacaktır. Türkiye'nin çeşitli Topluluk girişimlerine özel katılımı yoluyla, Türk ve AB sektör kuruluşları arasında işbirliği ve ayrıca işletmeler arasında doğrudan temaslar devam etmektedir.

Tarım

1997 yılına kıyasla, tarım sektörünün GSYH'ye toplam katkısı 1998 yılında 2.8 puan artarak % 17.8'ye çıktı. Bu oran, içinde bulunduğumuz on yılda erişilen en yüksek değerdir. İstihdamda tarımın payı % 43 civarındadır. Tarımsal mallarda dış ticaret, 1998'de 2.4 milyar euro olan ihracat bakımından sabit kalmış, ithalat ise önemli ölçüde azalmıştır. Böyelce, Türkiye'nin tarımsal ticaret fazlası, 1997'deki 335 milyon euro düzeyinden 1998'de 626 milyon euro düzeyine çıkmıştır.

AB ve Türkiye arasındaki tarım ve gıda ticareti aynı çizgiyi izlemiştir. Türkiye'nin ihracatının sabit kalması ve AB'den ithalatın azalması sonucunda, Türkiye'nin AB karşısındaki pozitif tarım ve gıda ticaret fazlası 980 milyon euro olmuştur.

Bununla birlikte, AB'den canlı büyükbaş hayvan ve sığır eti ithalatı üzerine Türkiye tarafından konulan kısıtlamalar, Türkiye ile AB arasındaki tarımsal ticaret ilişkilerine engel olmaya devam etmektedir.

Tarım politikasıyla ilgili olarak, Türkiye, tarım sektörü için nisbeten yüksek destek ve koruma politikasını sürdürmüştür. Geçici OECD verilerine göre, tarım üreticilerine devlet desteği yüzde 39 düzeyindedir. Bu oran, 1997 yılındaki yüzde 31'in üstünde olup, şimdiye kadar Türkiye için hesaplanmış olan en yüksek değerdir. En önemli destek artışları, tahıllar, şeker ve sığır etinde gözlenmiştir.

Bir başka önemli konu, tarımsal ürünlerin pazarlanması ve işlenmesinde devlet faaliyetinin kaldırılması ile ilgilidir. Alkollü içecekler, tütün, tahıllar, çay, şeker ve kırmızı et gibi ürünlerde devlet faaliyeti hâlâ yoğunudur. Komisyon'un tesbit edebildiğine göre, son düzenli rapordan beri bu alanda önemli bir ilerleme sağlanmamıştır.

Türkiye için Avrupa stratejisinin bir parçası olarak, Komisyon, kendi tarım politikasını OTP ile uyumlu hale getirmekte Türkiye'ye yardım etmek üzere, Orta ve Doğu Avrupalı aday ülkeler için izlenen yaklaşım çizgisinde bir program teklif etmiştir. Komisyon servisleri ve Türk makamları, tarla bitkileri alanında bir politika karşılaştırma süreci başlatmışlardır.

Telekomünikasyon ve bilgi toplumu

Hizmetlerin ve altyapının genişlemesi ve modernleşmesi, iyi bir gelişme göstermektedir. Sabit telefon hizmetinde her 100 kişi için 32 hat, mobil telefon hizmetinde ise her 100 kişi için 5.3 hat düzeyinde bir yayılma oranı vardır. Ana

şebekenin dijitalleşmesi % 82.9'a çıkmıştır, ancak sabit telefon hizmetleri piyasası 1 Ocak 2003'e kadar Türk Telekom'un tekeli altında kalacaktır.

Mobil telefon piyasasının daha fazla serbestleştirilmesi için hazırlıklar sürmektedir (1998'de verilen iki GSM lisansına ek olarak yeni lisanslar verilecektir).

Türk Telekom'un statüsünü değiştirecek, bu şirketin % 49'a kadar kısmen özelleştirilmesine imkan verecek, imtiyaz ve lisanslar için genel şartlar getirecek ve bağımsız bir düzenleyici organın kurulmasını öngöreceği yeni bir telekomünikasyon yasa tasarısı hazırlanmıştır. Türk Telekom ve mobil şebeke operatörleri arasında gelir paylaşımı üzerine bir yönetmelik hazırlanmıştır. İnternet bağlantıları için hızla artan talebe yanıt vermek amacıyla, bu yıl Türk Telekom yeni bir İnternet hizmetini (TT-NET) devreye sokacaktır.

AB yönetmelikleriyle esas olarak uyumsuz olan yeni bir yasa tasarısı dahil müktesebatın büyük kısmı henüz kabul edilmemiştir.

Finansman mevcut olsaydı, spesifik teknik ve düzenleyici projelerde işbirliği kolaylaşır. Avrupa stratejisinin bir parçası olarak, Komisyon ve Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), Bilgi Toplumu Teknoloji Programı ve TİDEB Programı yoluyla işbirliği etmeye karar vermişlerdir.

Bilimsel ve Teknik araştırma

Bildirilebilecek özel bir gelişme yoktur.

Türk idaresi ve Komisyon arasında son dönemdeki temaslarda, Türkiye, Beşinci Çerçeve Program'a tam ortak ülke olarak katılmayacağını ve proje temelinde katılmaya devam edeceğini belirtmiştir.

Çevre

Son düzenli raporda, özellikle standartlar, izleme gerekleri ve ölçüm yöntemleri bakımından, Türk çevre mevzuatının AB'ninkinden çok farklı olduğu ve ayrıca mevzuatın uygulanmasının da arzu edilen düzeyde olmadığı belirtiliyordu. Mayıs 1998 tarihli ulusal çevre eylem planının, müktesebatın benimsenmesine pek fazla yer vermediğine de işaret ediliyordu.

Çevre alanındaki Topluluk müktesebatının tam olarak benimsenmesi, ancak uzun vadede gerçekleştirilecek bir konu olmaya devam etmektedir. Son düzenli rapordan bu yana, su, doğa koruma, atık yakma, endüstriyel kirlilik kontrolü ve risk yönetimi, kimyasal maddeler, ozon tabakasına zarar veren maddeler, nükleer güvenlik ve radyasyon koruma gibi alanlarda müktesebatın benimsenmesiyle ilgili ilerleme sağlandığını gösteren herhangi bir işaret yoktur.

Türkiye, hava kalitesinin korunması ve gürültü kontrolü yönetmeliklerinin, AT normlarını ve Türkiye'nin şartlarını dikkate alarak revize edildiklerini bildirmiştir. Ayrıca, tıbbî atık kontrolü yönetmeliğini kısmen tadil etmiş olduğunu bildirmiştir.

Genetik olarak değiştirilmiş organizmaların (GODO'lar) üretimi ve pazarlanması halen yasaktır. 1998'de genetik olarak değiştirilmiş patates, mısır ve pamuk ithal etmek için yapılan ilk başvurunun alınmasını müteakip, GODO'ların kontrolüne yönelik yasalar ve yönetmelikler ilgili bakanlıklarca hazırlanmaktadır.

Türkiye, Karadeniz çevre işbirliğinde aktif bir rol oynamaya devam etmiştir ve halen, Karadeniz'in korunması için 1992 Bükreş sözleşmesi çerçevesinde kurulan İstanbul Komisyonu'nun başkanlığını yürütmektedir.

LIFE-Üçüncü Ülkeler adlı Topluluk programı, Topluluk politikasının ve mevzuatının amaçlarına uygun çevre projelerini finanse etmek için kullanılmaya devam etmektedir. Bu kapsamda 1999 yılında üç yeni proje kabul edilmiştir.

Türkiye, çevre alanında işbirliğinin artırılması için somut tekliflerde bulunarak Avrupa stratejisine olumlu yanıt vermiştir. Daha fazla ilerleme kaydedilmesi, Avrupa stratejisinin uygulanması için destek öngören malî yönetmelikler kabul edilmesini gerekli kılacaktır.

Mart 1999'da, Türkiye, Avrupa Çevre Ajansı'nın (EEA) faaliyetlerine katılmak için resmen başvurmuştur. Temmuz 1999'da, Komisyon, tüm aday ülkelerin EEA'ya katılması konusunda Topluluk adına müzakereler ile ilgili bir Konsey Kararı için bir teklif tasarısı kabul etmiştir.

Ulaştırma

Türkiye, ulaştırma sektöründe kendi düzenleyici sisteminin aşamalı olarak AB sistemine adapte edilmesine yönelik bir politika izlemektedir.

Karayolu ulaştırmasında, Türkiye, sosyal mevzuat ve tehlikeli malların taşınması alanında aynı zamanda Topluluk müktesebatına da dahil edilmiş olan bazı önemli BM-AEK çok-taraflı sözleşmelerini henüz uygulamamaktadır; ancak, AETR'nin onaylanması son aşamada olup ADR'ye katılımın bu yıl içinde gerçekleşmesi planlanmıştır. Karayolu ulaştırması alanında bazı güçlükler sürmektedir (karayolu nakliyecileri için müsaadeler ve izinler, güvenlik, ağırlıklar ve boyutlar).

Denizcilik alanında, Kıbrıs'a hizmet veren gemilerin ve Kıbrıs'ta kayıtlı gemilerin Türk limanlarında tabi oldukları muamele, hâlâ önemli bir endişe kaynağıdır. Yabancı limanlarda Türk gemilerinin çok yüksek alıkonma oranı dikkate alınırsa, denizcilik güvenliği öncelikli bir konu olmalıdır.

Avrupa stratejisi konusunda Komisyon ve Türk makamları arasında yapılan çeşitli temaslarda, belirli işbirliği alanları tartışılmıştır. Ancak, bir ölçüde yeterli malî destek olmayışı nedeniyle, Avrupa stratejisi tekliflerinin uygulanmasında esaslı bir ilerleme sağlanmış değildir.

Havayolu ulaştırması ile ilgili olarak, Komisyon, serbestleştirme üzerine keşif mahiyetinde görüşmelere açıktır.

Altyapı konusunda Türkiye, trans-Avrupa Küresel Seyir Uydu Sistemi (Global Navigation Satellite System-GNSS) şebekesinin genişlemesine katılma arzusunu ifade etmiştir. Bu konuda Komisyon servisleriyle görüşmeler başlamıştır.

Enerji

Türkiye'nin enerji politikası hedefleri, büyük ölçüde, AB'ninkiler ile uyumludur ve enerji tedarik güvenliği, çeşitlendirme, piyasa ilkeleri, çevresel normlar ve verimlilik artışını içerir. Özelleştirme ve uluslararası tahkim olanağı getiren son Anayasa değişikliği, bu sektörde önemli bir gelişme olmuştur. Türkiye, aynı zamanda, enerji sektöründe bağımsız bir yapı (düzenleyici organ) oluşturmayı da düşünmektedir. Enerji verimliliğinin artırılması bir öncelikdir, fakat bu konuda yapılacak çok şey vardır.

Nükleer enerjiden yararlanma ve inşa edilmesi planlanan Akkuyu nükleer enerji santrali ile ilgili olarak önemli herhangi bir politika değişikliği olmamıştır.

Avrupa stratejisine uygun olarak, Türkiye, enerji müktesebatı ile uyum amacıyla AB ve Türk enerji mevzuatının bir envanterini hazırlamıştır. Bu envanter, diğer aday ülkeler için yapıldığı gibi benzer bir şekilde Komisyon tarafından değerlendirilecektir.

Bundan sonra atılacak adımlar, enerji iç piyasası, petrol stokları, katı yakıtlar sektöründeki devlet müdahaleleri, enerji iletimi ve dağıtımındaki kayıplar dahil enerji verimliliğinin iyileştirilmesi, yenilenebilir enerjilerin kullanılmasının teşvik edilmesi ve Euratom müktesebatı gibi alanlarda uyumlulaşmayı içermelidir.

Türkiye'nin INOGATE petrol ve gaz boru hatları yönetimi programına katılma talebini müteakip, bu alanda spesifik projelerin MEDA çerçevesinde finanse edilmesiyle ilgili görüşmeler başlamıştır.

Tüketicinin korunması

Tüketici koruma müktesebatıyla Türkiye'nin uyumu hayli yavaş ilerlemektedir ve bu alandaki yönergelerin hiçbiri tam olarak aktarılmış değildir. Piyasa gözetim makamlarının güçlendirilmesi gereklidir. Tüketici koruma örgütleri de, etkili olmaları için daha fazla güçlendirilmelidir.

Avrupa stratejisi kapsamında, işbirliği teklifleri görüşülmektedir.

Adalet ve İçişleri

En son Düzenli Rapor, Türkiye'yi, göç konusunda AB ile etkin işbirliği kurmaya, Cenevre Sözleşmesi'ne koyduğu coğrafi çekinceyi kaldırmaya ve (ceza hukuku çerçevesinde) bir takım mevzuatı kabul etmeye çağırıyordu

Göç/sınır kontrolleri

Göç konusuyla ilgili olarak, 1998 yılında Türkiye'den illegal olarak geçerken yakalanan kişilerin sayısı 40.000'den fazlaydı. Bu rakam, 1997'ye (30.000) ve 1996'ya (18.000) kıyasla önemli bir artışı temsil etmektedir. Bu insanların çoğu,

Pakistan, Bangladeş, Sri Lanka, Afganistan ve özellikle Irak kökenlidir. Sahil koruma, kara kuvvetleri, jandarma ve polis yasa-dışı göçün önlenmesinden sorumludurlar.

Türkiye bir nihaî varış ülkesi değildir: yakalanan kişilerin hemen hepsi Batı Avrupa ülkelerine ulaşmaya çalışmaktadır ve bunların çoğunluğu, Türkiye ve Yunanistan arasındaki kara sınırında, Edirne'de yakalanmaktadır, çünkü yasa-dışı göçmenlerin çoğu bir ilk adım olarak Yunanistan'a girmeye çalışmaktadır. Bulgaristan'daki yasa-dışı geçiş girişimlerinin sayısı çok küçüktür. Yakalanan göçmenlerin sayısındaki büyük artış, yasa-dışı göçmenlerin barındırılmasına yönelik tesislerin ve malî imkanların geliştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Yasa-dışı göçle mücadele, Türkiye ve Yunanistan arasında Temmuz 1999'da başlamış olan görüşmelerin gündemindedir. Türkiye, yasa-dışı göçe karşı Budapeşte sürecine katılmakta ve eğitim alanında Uluslararası Göçler Bürosu ile işbirliği etmektedir.

Türkiye'nin geri kabul anlaşmaları bağitlanmasına itirazı ciddi bir güçlük olmaya devam etmektedir.

Sınırlar ile ilgili olarak, deniz sınırları İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan sahil muhafazanın sorumluluğu altındadır; kara kuvvetleri (Millî Savunma Bakanlığı) ve jandarma (İçişleri Bakanlığı) ise kara sınırlarının korunmasıyla görevlidir. Gelecekte, koordinasyonu ve verimliliği arttırmak için, sınır kontrolleriyle görevli farklı birimlerin tek bir Sınır Muhafaza teşkilatı içinde birleştirilmesi düşünülebilir.

İltica hakkı

Türkiye, eğitim alanında Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ile işbirliği etmektedir. 17746 Kosovalıya Mart 1999'dan itibaren altı ay süreyle geçici oturma izni verilmiştir. Ayrıca, yukarıda belirtildiği gibi (bölüm 1), oturma izni başvurularının incelenmesi prosedürü iyileştirilmiştir.

1951 Cenevre sözleşmesine koyduğu coğrafi çekinceyi hâlâ muhafaza eden Türkiye, sadece Avrupa ülkelerinden gelen insanlara sığınmacı statüsü vermektedir. Bu çekince, iltica mekanizmasını büyük ölçüde etkisiz kılmaktadır. İltica isteyen kişilerin içinde tutuldukları şartlar iyileştirilmelidir. Özel olarak iltica vakalarıyla uğraşacak bir teşkilat kurulmalıdır. Bu teşkilat, aynı zamanda, iltica isteyen kişilerin sayısı ve kökeni üzerine ve iltica taleplerinin geri çevrilme gerekçeleri hakkında veriler toplayabilmeli ve değerlendirebilmelidir.

Polis

İç güvenlik kuvvetleri (151.664 kişi), yani İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan birimler, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma ve Sahil Muhafaza komutanlığıdır. Bu üç birim, sırasıyla, kentsel alanlarda, kırsal alanlarda ve sahillerde görev yapar. Emniyet Genel Müdürlüğü, yani polis teşkilatı, adlî, idarî ve siyasi şubelere ayrılmıştır.

1997 yılına kıyasla, 1998'de kamu düzenine karşı işlenen suçlarla ilgili olarak, en yüksek artış, yasa-dışı kumar, soygun, yaralama ve çocuk kaçırma suçlarında

gözlenmiştir. Kadın kaçırma ve kundakçılık suçlarında da önemli bir artış olmuştur. Trafik ve kaçakçılık suçları artmaktadır.

Temmuz 1999'da, Parlamento, Türk mafyasının ve diğer yasa-dışı örgütlerin gücünü kırmak amacıyla, örgütlü suçlarla mücadele etmeye yönelik yeni bir yasa kabul etti. Bu yasa, güvenlik birimlerinin takip yetkilerini arttırmakta, polis ve jandarmanın bir mahkeme kararı alarak bireylerin hareketlerini ve faaliyetlerini izlemesine ve kaydetmesine olanak vermektedir. Polis, takip operasyonlarına başlamadan önce bir şüphelinin suçunu tespit etmek zorunda olmayacak ve mahkeme onayı beklenirken üç ay süreyle takip operasyonlarını yürütebilecektir. Devlete bilgi sağlayan yasa-dışı örgüt üyeleri bir tanık koruma programından istifade etmektedirler. Yeni yasa, örgütlü suçun ayrıntılı bir tarifini vermektedir. Bu hükümler, Türkiye'yi bu alandaki AB müktesebatına daha fazla yaklaştırmıştır.

Kara para aklama konusu, kara para aklamanın önlenmesi hakkında Kasım 1996 tarihli ve 4208 sayılı yasa ile düzenlenmektedir. Buna ek olarak, şüpheli işlemleri bildirmeyen malî kurumların takibatını öngören bir yönetmelik vardır.

Uluslararası işbirliği ile ilgili olarak, Türkiye, örgütlü suçlara ve uyuşturucu madde kaçakçılığına karşı mücadele için işbirliği konusunda 44 tane ikili anlaşma imzalamış bulunmaktadır. Ayrıca, OECD Malî Eylem Görev Kuvveti gibi bazı forumlara da katılmaktadır.

Özellikle insan ticaretiyle ilgili olarak örgütlü suçla mücadele güçlendirilmelidir. 4422 sayılı yasanın ve Ceza Yasası'nın ilgili maddeleri insan ticaretini de kapsamakla beraber, bu faaliyet Türk mevzuatında başlı başına bir suç olarak düzenlenmiş değildir. Bu boşluğun doldurulması gerekir.

Uyuşturucu maddeler

1998 yılında Hindistan ile, uyuşturucu madde ticaretine karşı mücadele edilmesinde işbirliği konusunda bir anlaşma imza edilmiştir.

Türkiye, özellikle Afganistan'dan, İran'dan ve Orta Asya'dan gelen uyuşturucu maddeler için, önemli bir kaçakçılık merkezi olmaya devam etmektedir. Ayrıca, afyon işlenmesi için de bir merkezdir.

Türk makamları, gizli laboratuvarların imha edilmesine ve kaçakçılık zinciriyle daha etkin şekilde savaşılmaya önem vermelidir. Bu hususta daha fazla etkin olmak için, AB üyesi devletler ile polis işbirliğinin önemli ölçüde artırılması gereklidir. Bu, şimdiye kadar yeterince bilgi alışverişi yapılmamış bir alandır. Türk makamları, özellikle "kontrollü teslim" ile ilgili olarak, uluslararası polis işbirliği uygulamalarıyla uyumlu olan yasal araçlar edinmelidirler.

Adli işbirliği

Medenî hukuk alanında, Türkiye, Çocukların Velayetine İlişkin Kararların Tanınması ve İcrası Üzerine Avrupa Sözleşmesi'ni Ağustos 1999'da onaylamış, fakat henüz 25 Ekim 1980 tarihli Uluslararası Çocuk Kaçırmanın Medenî Hukukla İlgili Yönleri Sözleşmesi'ni onaylamamış ve 18 Mart 1970 tarihli Medenî ve Ticarî Konularda Yurt

Dışında Delil Toplanması Sözleşmesi'ne veya mahkemelere uluslararası erişimi kolaylaştırmaya yönelik 25 Ekim 1980 tarihli Sözleşme'ye katılmamıştır.

Ceza hukuku alanında, Türkiye iki önemli Avrupa Konseyi belgesine henüz katılmamıştır: Yasadışı Kazançların Aklanması, Aranması, Yakalanması ve Müsaderesi Üzerine 1990 Sözleşmesi ve (Narkotik İlaçlar ve Psikotropik Maddeler Alanında Yasadışı Ticarete Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 17nci maddesini uygulamaya aktaran) Deniz Yoluyla Yasa Dışı Ticaret Üzerine Anlaşma. Suçluların İadesi Üzerine Avrupa Sözleşmesi'ne 15 Ekim 1975 tarihli birinci ek protokol ve Mahkum Edilmiş Kişilerin Transferi Üzerine Sözleşme'ye 18 Aralık 1997 tarihli ek protokol de Türkiye tarafından imza edilmemiştir.

İstihdam ve Sosyal İşler

Avrupa stratejisi üzerine temas grubu toplantıları çerçevesinde, Türkiye, Avrupa stratejisi kapsamında istihdam ve sosyal işler konularını ele almaya ilgi duyduğunu ifade etmiştir.

İşsizlik oranı (ILO metodolojisi), 1997'deki % 6.4'e karşı, 1998'de % 6.3 olmuştur. Resmî rakamlara göre, buna, % 5.9'luk bir eksik istihdam oranı eklenmelidir. Türkiye'de halen bir işsizlik sigortası sisteminin mevcut olmadığı kaydedilmelidir, fakat 1999 yılında sosyal güvenlik yasa tasarısının (bkz. yukarıda bölüm 2) kabul edilmesiyle Haziran 2000'de bir işsizlik sigortası programı devreye sokulacaktır.

Son düzenli raporda işaret edildiği gibi, Türkiye'de muhtelif işçi ve işveren kuruluşları vardır. Son yıllarda, işçilerin örgütlenme ve sendikalaşma özgürlüğü konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Ekonomik ve Sosyal Konsey, 1999 yılında iki defa toplanmıştır. Sosyal partnerler arasındaki bu diyalog bir yana, özellikle kamu sektörü sendikaları ve serbest ticaret bölgeleri açısından Türk mevzuatında sendikal faaliyeti kısıtlayıcı hükümler var olmaya devam etmektedir. Ayrıca, hem işverenler hem de resmî makamlar tarafından sendika aktivistlerinin yaygın şekilde taciz edildiğine ilişkin haberler sürmektedir.⁸ Özgür ve gerçek bir sosyal diyalogun şartlarını yaratmak için daha fazla ilerleme sağlanması gereklidir.

Sağlık, sosyal güvenlik, işgücü ve fırsat eşitliği alanında Türk mevzuatının müktesebat ile uyumlulaşma derecesi sınırlıdır.

Türkiye, çocuk emeği sorununa karşı ciddî çabalar gösteriyor olmakla beraber, bu olay yaygınlığını sürdürmektedir.

Sosyal güvenlik sistemi, ağır malî güçlük içinde olmaya devam etmektedir. Çocuk ölüm oranı, anne ölüm oranı ve yaşam beklentisi gibi temel sağlık göstergelerinde, Türkiye'nin durumu AB üyesi devletlere göre hâlâ çok geridedir.

Sosyal işler ve istihdam politikası alanında her iki tarafı ilgilendiren konularda Türk makamları ve Topluluk arasında görüş ve deneyim alışverişi başlatmak ve bu alanlarda mevzuatın yakınlaştırılması üzerinde çalışmak üzere temaslar kurulmuştur.

Sonuç

⁸ Kaynak: Uluslararası Sendika Konfederasyonu, Sendikal Hak İhlalleri Konusunda Yıllık Değerlendirme 1999.

En son düzenli rapordan bu yana, Avrupa stratejisinde belirlenen alanların çoğunda müktesebat ile uyumlulaşma çabaları sürmektedir. Ancak, iç pazar (özellikle kamu alımları açısından), tarım, ulaştırma ve çevre gibi alanlarda daha yapılacak çok şey vardır.

3.3 Müktesebatın diğer sektörleri

Burada, halen ne Gümrük Birliği kararlarının ne de Avrupa stratejisi tekliflerinin çerçevesine girmeyen fakat yine de yasaların geniş kapsamlı bir yakınlaştırılması bağlamında önem taşıyan sektörleri ele aldığımız hatırlatılmalıdır. Bu sektörlerden bazıları, zaman içinde, Avrupa Stratejisi çerçevesine dahil edilebilir.

İç pazar

Veri koruma mevzuatı olmayıp, bağımsız bir denetim makamı mevcut değildir.

Şirketler ve muhasebe hukukuyla ilgili olarak bildirilebilecek özel herhangi bir gelişme yoktur.

Diplomaların ve meslekî niteliklerin tanınması açısından, elde olan bilgiler, Topluluk Müktesebatı ile uyum anlamında kaydedilen ilerlemeye ilişkin bir değerlendirme yapılmasına imkan vermemektedir. Komisyon, bu alanda Türkiye'deki durum hakkında bir inceleme başlatma sürecindedir.

Öğretim, eğitim ve gençlik

Eldeki bilgiler, bu alanda kaydedilen ilerlemeye ilişkin bir değerlendirme yapılmasına imkan vermemektedir. Komisyon ve Türk makamları, halen, Leonardo da Vinci II, Socrates II ve Avrupa İçin Gençlik başlıklı Topluluk programlarına Türkiye'nin gelecekte katılmasına imkan vermek üzere Türkiye'de uygulamaya konulacak hazırlayıcı düzenlemeleri görmektedir. Bu düzenlemeler için AB finansmanı öngörülmektedir.

Görsel-işitsel sektör

Eldeki bilgiler, görsel-işitsel müktesebatın benimsenmesiyle ilgili olarak Türkiye'de kaydedilen ilerlemeye ilişkin bir değerlendirme yapılmasına imkan vermemektedir. Türk yayıncılık mevzuatı, müktesebat ile tam olarak uyumlu sayılamaz.

EPB

Türkiye Merkez Bankası bir ölçüde fiilî bağımsızlığa sahip olmakla beraber, para makamlarının tam hukukî bağımsızlığını sağlamak için, ilgili mevzuatın uyumlu hale getirilmesi gereklidir.

Kamu makamlarının malî kurumlara hiçbir biçimde imtiyazlı erişim imkanı olmamasını sağlamak için mevcut mevzuatın daha fazla incelenmesine ihtiyaç vardır.

Vergileme

Türk KDV sistemi, Topluluk yaklaşımına dayalı olsa da, müktesebattan bir ölçüde farklıdır. Son düzenli rapordan bu yana KDV alanında ek bir uyum çalışması yapılmamıştır.

Özel tüketim vergileriyle ilgili olarak Türkiye'nin sistemi Topluluk sisteminden hayli farklıdır.

Türkiye'nin uyguladığı dolaylı vergi sistemleri, Topluluk vergi müktesebatı ile gelecekteki uyumlulamada sağlam bir hareket noktasıdır, ancak önemli intibaklar hâlâ gereklidir. Bilhassa özel tüketim vergileri konusunda daha sürekli bir çabaya ihtiyaç vardır. İthal malların yurt içinde üretilen benzer ürünlerle aynı oranda vergilenmesinin sağlanmasına da özel dikkat gösterilmelidir. Ayrıca, bazı ithal mallar (örneğin röntgen filmleri) için ek verginin kaldırılmasına öncelik verilmelidir.

İstatistikler

Bugüne kadar, Eurostat ile işbirliği içinde müktesebatı uygulamak için ancak sınırlı çabalar olmuş ise de, Türkiye, Avrupa istatistik mevzuatını benimsemeye isteklidir. Devlet İstatistik Enstitüsü, AB müktesebatına uygunluğunu kendi içinde değerlendirmiştir. Bu değerlendirmenin Eurostat ile tartışılması gerekecektir.

Balıkçılık

Eldeki bilgiler, bu alanda kaydedilen ilerlemeye ilişkin bir değerlendirme yapılmasına imkan vermemektedir.

Bölgesel politika ve kaynaşma

Son düzenli rapordan bu yana, önemli ölçüde yeni bilgiler elde edilmiştir.

Tüm aday ülkeler arasında, en ciddi bölgesel sorunları yaşamakta olan ülke Türkiye'dir. Bunun başlıca nedeni, yurt içindeki dengesizliklerin boyutu yanında, Türkiye'de kişi başına düşen GSYH rakamı ile AB ortalaması arasındaki farkın önemidir; ikinci nedense nüfusun büyüklüğüdür (nüfusun % 38'i, yurt içi kriterlere göre, geri kalmış olarak sınıflandırılmaktadır).

Diğer aday ülkelerin aksine, Türkiye uzun yıllardır bir bölgesel bir politika uygulamaktadır. Ancak, bu politika bir merkezî planlama sistemi çerçevesinde uygulanmıştır. Bu nedenle, bölgesel boyut, kamu yatırım bütçesinin önceliklerinde açıkça dikkate alınmamaktadır (projelerin seçilmesinde bölgesel göstergelerin kullanılması söz konusu değildir). Ayrıca, bölgesel politika konusunda görevlendirilen hizmet birimi çok az sayıda personele sahiptir (25 memur) ve bölgelerde temsilcileri yoktur.

Eldeki veriler ve bölgesel dengesizlikler ile mücadele etme çabasının sınırlı olduğu dikkate alınırsa, sonuçlar da çok sınırlıdır: desteklenen bölgeler önemli miktarda

yatırım çekmemekte⁹ ve altyapı yatırımları (çok güçlü bir şekilde enerji üretimi üzerinde yoğunlaşmış olan GAP bile) doğu bölgelerinin kalkınmasında yeterince olumlu bir etki yaratmamaktadır.

Dolayısıyla, dışarıya göçün önemli boyutta olmasına rağmen, yurt içi dengesizlikler azaltılmış değildir.

Üyelik için hazırlanırken, geri kalmış bölgelerin büyük farklılıklarına yönelik etkin bir bölgesel politika oluşturulmasına yüksek düzeyde bir öncelik verilmesi gerekecektir. Türkiye'nin, bu alanda önemli beşerî ve malî kaynaklar tahsis ederek, idarî usulleri iyileştirerek ve bölgelerde işlevsel yapılar kurarak, bu önceliği ele almak üzere merkezî idaresini uyarlaması gereklidir.

Ortak dışişleri ve güvenlik politikası

Aralık 1997'deki Lüksemburg Avrupa Konseyi sonrasında, Türkiye, Ege'deki sınır anlaşmazlığı, Kıbrıs ve demokratikleşme süreci gibi hassas konularda Avrupa Birliği ile siyasî diyalog içine girmeyi reddetmiştir. Ayrıca, Avrupa Konferansı'na katılması için Lüksemburg Avrupa Konseyi tarafından yapılan daveti geri çevirmeye devam etmiştir. Ancak, Eylül 1999'da, Dışişleri Bakanı Cem, Genel İşler Konseyi'nin öğle yemeğine katılmış ve Ekim ayı başlarında Ekim 1997'den beri ilk defa (AB-Türkiye siyasî diyalogu üzerine 30 Ekim 1995 tarihli Ortaklık Konseyi kararında öngörülen) bir Siyasî Direktörler Troyka toplantısı gerçekleşmiştir.

Türkiye, dışişleri ve güvenlik politikası alanında AB tarafından benimsenen tavırlara ortak edilmeyi istememiştir.

Türkiye'nin Kıbrıs sorunundaki konumu, hem BM kararlarıyla hem de Avrupa Birliği'nin tavrıyla uyumsuzdur ve ayrıca Avrupa-Akdeniz Ortaklığı üzerinde olumsuz bir etki yapmaktadır. Türkiye ve Kıbrıslı Türkler, 21 Haziran 1999 tarihli G-8 Zirvesi'nin bildirgesini kabul etmemişler ve 20 Temmuz'da, Başbakan Ecevit önderliğinde, Başbakan Yardımcısı Bahçeli, Dışişleri Bakanı Cem ve diğer bakanların katıldıkları yüksek düzeyde bir Türk delegasyonu, 1974 müdahalesinin 25inci yıldönümünü kutlamak ve Türkiye ile "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti" arasındaki politik ve ekonomik bağları güçlendirmek için kuzey Kıbrıs'a gitmiştir.

Ege'deki sınır anlaşmazlığı çözümsüz devam etmektedir fakat Türkiye ve Yunanistan dışişleri bakanları, ihtilafli olmayan bir takım alanlarda pragmatik işbirliği amacıyla, son zamanlarda yeni bir diyalog üzerinde anlaşmışlardır.

Türkiye, Batı Balkanlar'daki kriz yönetim operasyonlarına önemli katkıda bulunmuştur. Bosna'daki IFOR/ SFOR'da, Arnavutluk'taki Çok-Uluslu Koruma Kuvveti'nde ve son olarak KFOR'da Türk birlikleri görev yapmaktadır. Kosova krizinde, ülke binlerce Kosovalı sığınmacıyı kabul etmiştir. Yugoslavya'ya NATO petrol ambargosuna katılmış ve NATO yükümlülükleri temelinde, Yugoslav uçuşları üzerine bir yasağı uygulamış, fakat AB uçuş yasağına resmî olarak katılmamıştır.

⁹ Bölgesel sübvansiyonlardan yararlanan ve olağanüstü hal altında olmayan toplam 49 ilden 29'unda bile.

Türkiye, Avrupa güvenlik ve savunma politikası³ çerçevesinde AB önderliğindeki olası operasyonlar ile ilgili olarak kendi statüsü konusunda endişeli olmaya devam etmektedir. Bu konuyla ilgili tatminkar bir resmi mekanizma kurulmasının, NATO imkanlarının AB tarafından kullanılmasına razı olması için öncelikli bir şart olduğunu belirtmiştir.

İki ülke arasındaki askerî işbirliği anlaşması temelinde, Türkiye, İsrail ile ilişkilerini pekiştirmiştir. Suriye ve Irak ile ilişkiler ise gergin olmaya devam etmektedir. Ağustos 1999'da İran-Türkiye Yüksek Güvenlik Komisyonu bir toplantı yapmış ve sınır güvenliği konularında bir mutabakat muhtırası kabul etmiştir. Son düzenli rapordan bu yana, Kuzey Irak'ta Türk Ordusu tarafından çeşitli operasyonlar gerçekleştirilmiştir. Türkiye, hem Türki cumhuriyetler ile olan özel ilişkileri yoluyla hem de Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) gibi çok-taraflı forumlardaki rolü yoluyla Orta Asya'da önemli bir etkiye sahiptir.

Sonuç

Gümrük Birliği veya Avrupa stratejisi kapsamına girmeyen sektörlerle ilgili olarak, müktesebat ile etkin uyumun bu aşamada beklenemeyeceği açıktır. Türk mevzuatının müktesebat ile uyumlulaşmasında bundan sonraki adımlar, net bir üyelik perspektifinin verilmesine bağlı olacaktır. Bunun verilmesi, ODGP (Ortak Devlet Güvenlik Politikaları) konularında işbirliğini de olumlu şekilde etkileyecektir.

---

³ Köln Avrupa Konseyi'nin onayladığı Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasının Güçlendirilmesi hakkında Başkanlık Raporu şu konularda çağrıda bulunmaktadır: (1) "AB üyesi olmayan Avrupalı NATO üyelerinin AB önderliğindeki operasyonlara mümkün olan en geniş katılımlarını sağlamak için, BAB ile mevcut istişare düzenlemelerine dayanan tatminkar düzenlemeler" ve (2) "AB'nin karar alma özerkliği ilkesine, özellikle Konsey'in ilke ve politika konularını tartışma ve kararlaştırma hakkına hânel gelmeksizin, AB önderliğindeki bir operasyona katılan bütün devletlerin bu operasyonun yürütülmesinde eşit haklara sahip olmalarını sağlayacak düzenlemeler."

3.4 Genel değerlendirme

Türkiye, uyum konusunda en fazla ilerlemeyi, Gümrük Birliği kapsamındaki alanlarda ve daha az bir ölçüde, Avrupa Stratejisi kapsamındaki alanlarda göstermeye devam etmektedir. Genel olarak, malların serbest dolaşımıyla ilgili durum tatminkardır. Türkiye, henüz bir çerçeve yasayı kabul etmemiş olsa da, Avrupa standartlarının benimsenmesinde yüksek bir düzeye erişmiştir. Gümrük alanında yüksek derecedeki uyumlulaşmaya rağmen, hâlâ yeni bir gümrük kanununa ihtiyaç vardır. Tekstil ürünleri için ortak bir hariçte işleme sisteminin kurulması yoluyla geçen yıl içinde Gümrük Birliği daha da geliştirildi. Telif hakları alanında son zamanlarda ilerleme kaydedilmese de, genel durum iyidir ve yeni bir bankacılık yasasının kabul edilmesi daha fazla uyum getirmiştir.

Rekabet konusunda, TEKEL'in işleyişi Komisyon açısından kaygı verici olmaya devam etmekle beraber, anti-tröst alanında ilerleme olmuştur. Türkiye, devlet yardımı programlarını Komisyon'a bildirmiştir ve bunlar halen incelenmektedir. Tarımda hâlâ yüksek düzeylerde destek ve koruma vardır ve son Rapor'dan bu yana mevzuatın uyumu konusunda ilerleme olmamıştır.

Kamu alımları konusunda ve iç pazar müktesebatının bazı bölümlerinde, Komisyon ilerlemeyi değerlendirebilmek için yeterli bilgiye sahip değildir.

Gümrük Birliği bağlamında müktesebatı uygulamaya yönelik idarî kapasite çok tatminkâr olmaya devam etmektedir. Bununla birlikte, Türkiye, idarî yapılarını daha da modernleştirmeli ve personel eğitimini arttırmalıdır.

4. Müktesebatı uygulamaya yönelik idarî kapasite

AT hukukunun düzgün uygulanması: Son Rapor'da belirtildiği gibi, Türk yargı sistemi, kaynaklar ve işleyiş usulleri bakımından bazı eksiklikler içermektedir. Bu durum değişmemiştir.

Halen 8.300 olan yargıç ve savcı sayısı (bunların 2.723'ü kadındır) gelecek yıl 9.400'e çıkarılacaktır. Bu artış olumlu bir adımdır fakat, içtihat hukuku dikkate alındığında, yargı sisteminin düzgün işleyişini sağlamak için yetersiz görünmektedir.

Tek Pazar: Patent Enstitüsü *fikrî mülkiyet* haklarının ve patentlerin korunmasından sorumlu bir kurumdur. Görevlerini 242 kişilik bir kadroyla yerine getirmektedir.

Fikrî mülkiyet haklarının icrasına yönelik idarî kapasitenin, hudut icrası dahil, güçlendirilmesi gerekecektir. Sahtecilik ve korsanlık ile mücadele etmeye yönelik tedbirlere özel dikkat gösterilmelidir. Yargıçların fikrî mülkiyet haklarıyla ilgili konularda eğitilmesi yanında, yasa icra makamları arasında etkili koordinasyon gereklidir. Davaların uzaması azaltılmalı ve etkin caydırıcı tedbirler uygulanmalıdır.

Standardizasyon alanında, Türk Standartlar Enstitüsü, Türkiye'de bu konuda yetkili organdır. Kurum, 1.162 kişi'ye istihdam sağlamaktadır. Hem personel, hem de teknik açıdan yeterli kaynaklara sahip, iyi donanımlı, bağımsız bir organ olarak kabul edilebilir. Halen, TSE'nin çalışmalarının çoğu CEN-Cenelec ile ilgilidir. Ulusal standardizasyon çalışmaları sadece % 1 oranında olup geri kalan çalışmalar uluslararası alan ile ilgilidir. Bölüm 3'te belirtildiği gibi, Türkiye, geçen yıldan bu yana Avrupa standartlarının kabul edilmesinde iyi bir ilerleme göstermiştir.

Uygunluk değerlendirmesi alanında, bu konuyla ilgili mevcut kurumların AT kurallarına uygun olarak dönüştürülmesi henüz tamamlanmamıştır. Şimdiki çabalar, bu kurumların donanım kapasitesini geliştirme üzerinde yoğunlaşmıştır.

Akreditasyon alanında, bağımsız bir Türk akreditasyon kurumu hâlâ tesis edilmemiştir.

Piyasa gözetimi alanında, şimdiki çabalar, ilgili personelin eğitilmesi ve bu kurumların donanım kapasitesinin geliştirilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır.

Malların serbest dolaşımı sahasında gümrük birliğinin düzgün işleyişini sağlamak için gerekli idarî yapıların kurulması tamamlanmalıdır. Mevcut yapılar ise, özellikle personelin uygun eğitimi yoluyla güçlendirilmelidir.

Rekabet: Kasım 1997'den beri işleyen Rekabet Kurumu, rekabet kurallarının icrasıyla görevli resmî bir makamdır (307 kişilik bir kadrosu vardır). Rekabet Kurulu ise, bu kurumun karar alma organıdır. Devlet yardımıyla ilgili konular, 133 kişilik bir kadroyla Hazine Müsteşarlığı bünyesindeki Teşvikler Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir.

İdarî yapılar tatminkâr bir şekilde işliyor görünse de, şu aşamada, bu yapıların rekabet aleyhindeki uygulamaları araştırma kapasitelerini ve bu uygulamalara son

verilmesini emretme yetkilerini daha fazla değerlendirmek zordur. Devlet yardımlarıyla ilgili durumun ele alınması da hâlâ gereklidir.

Ticaret Politikası: Ticaret Politikası konuları, 1491 kişilik bir kadrosu olan Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından yürütülmektedir.

Mevcut idarî yapılar, gümrük birliği çerçevesinde ticaret politikası mevzuatının tatmin edici şekilde uygulanmasını sağlamaktadır.

Gümrükler: Başbakanlığa bağlı olan Gümrük Müsteşarlığı, gümrükler, gümrük idaresi hizmetleri ve kaçakçılıkla mücadele ile ilgili tüm konuların yürütülmesinden sorumlu olan kurumdur. Bugün için 8.539 kişilik bir kadrosu vardır.

İdarî yapılar, henüz, AB'nin gümrük rejimiyle tam olarak uyumlu bir gümrük rejiminin düzgün işleyişini sağlamak için yeterince iyileştirilmemiştir.

Sonuç

Gümrük Birliği bağlamında Müktesebat'ı uygulamak için Türkiye'nin idarî kapasitesi çok tatminkâr olmaya devam etmektedir. Ancak, yapıların modernleştirilmesi ve personel eğitimi konularında daha çok gayrete ihtiyaç vardır.

C. Sonuç

Son gelişmeler, Türkiye’de bir demokratik sistemin temel özellikleri mevcut olmakla beraber, ülkenin Kopenhag politik kriterlerini hâlâ karşılamadığını teyit etmektedir. İnsan hakları ve azınlıkların korunması konularında ciddi eksiklikler vardır. İşkence sistematik değildir fakat hâlâ yaygındır ve ifade özgürlüğü yetkili makamlarca devamlı olarak kısıtlanmaktadır. Millî Güvenlik Kurulu, politik yaşamda büyük bir rol oynamaya devam etmektedir. Yargının bağımsızlığı konusunda bazı iyileşmeler olmuşsa da, olağanüstü mahkemeler sistemi devam etmektedir. Son aylarda, demokratikleşme yönünde bazı yeni cesaret verici işaretler olmuştur. Hükümet ve Parlamento, politik yaşamı, adalet sistemini ve insan haklarının korunmasını düzenleyen bazı önemli yasaların kabul edilmesi için çalışmışlardır. Bu düzenlemelerin etkisini değerlendirmek için henüz erkendir fakat bu çabalar sürmeli ve Kürt kökenli olanlar dahil tüm vatandaşları içine almalıdır. Komisyon, bu düzenlemelerin olumlu etkisinin, Bay Abdullah Öcalan’a verilen ölüm cezasının infazıyla yok edilmeyeceğini umut etmektedir.

Türkiye, bir piyasa ekonomisinin özelliklerinin pek çoğuna sahiptir. Sürdürülebilir makroekonomik istikrarın sağlanması ve hukukî ve yapısal reform programlarını uygulama yönünde daha fazla ilerleme olması şartıyla, zorluklarla da olsa, Birlik içindeki rekabet baskılarıyla ve piyasa güçleriyle başa çıkabilecektir.

Türkiye, konsolidasyon politikasını sürdürmüştür ve ekonomik dengesizlikler azaltılmıştır. Kamu açığı ve enflasyon azaltılmıştır. Enflasyondaki azalma, ücret ve fiyat endekslemesinde bir değişiklik yoluyla sağlanmıştır. Emeklilik reformu Parlamento tarafından onaylanmıştır. Gelir tahsilat usullerinin verimliliği artırılmıştır. Anayasa, uluslararası tahkime izin verecek şekilde değiştirilmiştir. Bu değişiklik, elektrik sektörünün özelleştirilmesini ve altyapı yatırımlarını kolaylaştırmalı ve doğrudan yabancı yatırımlar için önemli bir engeli ortadan kaldırmalıdır.

Reel faiz oranlarını ve (özel sektör yatırımlarını boğmakta olan) kamu sektörünün yüksek finansman ihtiyaçlarını azaltmak için enflasyonist baskıların ve bütçe açıklarının indirilmesine öncelik verilmelidir. Deprem hasarının onarımı için finansman ihtiyaçları göz önüne alınırsa, genel malî disipline ve ilave yapısal reformların hızla uygulanmasına özel dikkat gösterilmelidir. Özelleştirmeye devam edilmeli ve KOBİ’ler daha fazla güçlendirilmelidir. Gelir dağılımındaki eşitsizlikler ve çok büyük bölgesel dengesizlikler, sağlıklı ekonomik gelişmeye engel olmaktadır. Genel bir sosyo-ekonomik gelişme stratejisinin bir unsuru olarak eğitime özen gösterilmelidir.

Türkiye, uyum konusunda en fazla ilerlemeyi Gümrük Birliği kapsamındaki alanlarda ve daha az ölçüde, Avrupa stratejisi kapsamındaki alanlarda göstermeye devam etmektedir. Genel olarak, malların serbest dolaşımıyla ilgili durum tatminkardır. Türkiye, henüz bir çerçeve yasayı kabul etmemiş olsa da, Avrupa standartlarının benimsenmesinde yüksek bir düzeye erişmiştir. Gümrük alanında yüksek derecedeki uyuma rağmen, hâlâ yeni bir gümrük kanununa ihtiyaç vardır. Tekstil ürünleri için ortak bir hariçte işleme sisteminin kurulması yoluyla geçen yıl içinde Gümrük Birliği daha da geliştirildi. Telif hakları alanında hızlı ilerleme ihtiyacı vardır. Sermaye

hareketleri alanında son zamanlarda kaydedilmiş ilerleme olmasa da, genel durum iyidir ve yeni bir bankacılık yasasının kabul edilmesi daha fazla uyum getirmiştir.

Rekabet konusunda, TEKEL'in işleyişi Komisyon açısından kaygı verici olmaya devam etmekle beraber, anti-tröst alanında ilerleme olmuştur. Türkiye, devlet yardımı programlarını Komisyon'a bildirmiştir ve bunlar halen incelenmektedir. Tarımda hâlâ yüksek düzeylerde destek ve koruma mevcuttur ve son Rapor'dan bu yana mevzuatın uyumlulaştırılması konusunda ilerleme olmamıştır.

Gümrük Birliği bağlamında müktesebatı uygulamaya yönelik idarî kapasite çok tatminkâr olmaya devam etmektedir. Bununla birlikte, Türkiye, idarî yapılarını daha da modernleştirmeli ve personel eğitimini arttırmalıdır.

EK

ADAY ÜLKELERCE ONAYLANAN İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMELERİ, HAZİRAN 1999

Aşağıdaki sözleşmelere ve protokollere katılım	BG	ÇK	ES	KB	LET	LİT	MA	MT	PL	RO	SK	SV	TR
AIHS (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Protokol 1 (mülkiyet hakkı ve diğer konular)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Protokol 4 (seyahat özgürlüğü ve diğer konular)	O	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	O
Protokol 6 (ölüm cezası)	O	X	X	O	X	X	X	X	O	X	X	X	O
Protokol 7 (çifte yargılanmama ve çifte cezalandırılmama)	O	X	X	O	X	X	X	O	O	X	X	X	O
İşkencenin Önlenmesi için Avrupa Sözleşmesi	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Avrupa Sosyal Şartı	O	O	O	X	O	O	X	X	X	O	X	O	X
Tadil edilmiş Avrupa Sosyal Şartı	O	O	O	O	O	O	O	O	O	X	O	X	O
ASŞ'ye Ek Protokol (toplu şikayet sistemi)	O	O	O	X	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Ulusal Azınlıklar için Çerçeve Sözleşme	X	X	X	X	O	O	X	X	O	X	X	X	O
MSHUS (Medenî ve Siyasî Haklar Uluslararası Sözleşmesi)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	O
MSHUS'ye Tercihli Protokol (bireysel haberleşme hakkı)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	O
MSHUS'ye ikinci Tercihli Protokol (ölüm cezasının kaldırılması)	X	O	O	O	O	O	X	X	O	X	O	X	O
ESKHUS (Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	O
İKS (İşkenceye Karşı Sözleşme)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
IATS (Her Türden İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	O
KKATS (Kadınlara Karşı Her Tür Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
ÇHS (Çocuk Hakları Sözleşmesi)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

X = Sözleşme onaylandı
O = Sözleşme onaylanmadı
BG = Bulgaristan; ÇK = Çek Cumhuriyeti; ES = Estonya; KB = Kıbrıs; LET = Letonya; LİT = Litvanya; MA = Macaristan; MT = Malta; PL = Polonya; RO = Romanya; SK = Slovakya; SV = Slovenya; TR = Türkiye

Ek

İSTATİSTİK VERİLER

	1994	1995	1996	1997	1998
1.1.1.1 Temel veriler					
Nüfus (yıl ortası)	1000 kişi				
	60 159.9	61 074.7	62 003.4	62 981.0	63 451.0
Toplam yüzölçümü	Km²				
	774 815	774 815	774 815	774 815	774 815
Millî hesaplar	milyar Türk Lirası				
Carî fiyatlarla Gayri Safî Yurtiçi Hasıla	3 868 429	7 762 456	14 772 110	28 835 883	51 625 143
	milyar Euro				
Carî fiyatlarla Gayri Safî Yurtiçi Hasıla	108.9	129.6	143.1	168.6	175.8
	Euro				
Carî fiyatlarla kişi başına Gayri Safî Yurtiçi Hasıla	1810.2	2122.0	2307.9	2677.0	2770.6
	geçen yıla göre % değişim				
Sabit fiyatlarla (ulusal para) Gayri Safî Yurtiçi Hasıla	-5.5	7.2	7.0	7.5	2.8
	Satın Alma Gücü Standartları ile				
Carî fiyatlarla kişi başına Gayri Safî Yurtiçi Hasıla	5 280	5 620	5 999	6 463	6 383
	Gayri Safî Katma Değerin yüzdesi olarak				
Üretimin yapısı	14.8	15.0	15.9	13.6	16.1
- Tarım	25.7	25.8	24.2	24.2	21.8
- Sanayi (inşaat hariç)	6.6	5.4	5.6	5.8	5.6
- İnşaat	52.9	53.8	54.3	56.4	56.5
- Hizmetler					
	Gayri Safî Yurtiçi Hasılanın yüzdesi olarak				
Harcamaların yapısı	78.4	79.5	81.2	80.6	79.3
- Nihai tüketim harcamaları	67.2	68.9	69.3	68.3	67.0
- hanehalkı ve NPISH	11.2	10.6	11.9	12.3	12.3
- genel hükümet	23.7	23.3	25.8	26.5	24.3
- Gayri safi sabit sermaye oluşumu	-3.0	1.5	-0.5	-1.3	-0.2
- Stok değişmesi (farklar dahil)	20.5	19.5	22.2	24.7	24.2
- Mal ve hizmet ihracatı	19.6	23.8	28.7	30.5	27.6
- Mal ve hizmet ithalatı					
	geçen yıla göre % değişim				
Enflasyon oranı	106.3	93.6	80.4	85.7	84.6
Tüketici fiyatları					
	milyon Euro				
Ödemeler bilançosu	2212	-1787	-1919	-2362	1669
- Cari hesap	-3544	-10101	-8334	-13578	-12784
- Ticaret bilançosu	15460	16800	25553	28774	27848
Mal ihracatı	19004	26901	33887	42352	40632
<i>Mal ithalatı</i>	5901	7326	5218	9582	12007
- Hizmetler, net	-2744	-2450	-2305	-2657	-2663
- Gelirler, net	2599	3437	3502	4291	5108
- Net carî transferler	322	819	437	277	142
<i>Hükümet transferleri</i>					

	1994	1995	1996	1997	1998
1.1.1.1.3 İşgücü piyasası (ILO metodolojisi)	işgücü yüzdesi olarak				
Ekonomik aktivite oranı	53.9	53.8	53.2	50.8	51.3
İşsizlik oranı: Toplam	8.1	6.9	6.1	6.4	6.4
< 25 yaş	15.7	14.7	12.9	14.4	13.8
> 25 yaş	5.4	4.4	3.9	3.9	4.2
NACE branşları itibarıyla ortalama istihdam (LFS)	toplamanın yüzdesi olarak				
- Tarım ve ormancılık	44.8	46.8	44.9	41.9	42.3
- Sanayi (inşaat hariç)	18.4	15.3	15.9	17.2	16.8
- İnşaat	5.8	5.8	6.0	6.2	6.1
- Hizmetler	33.0	32.2	31.1	34.7	34.9
Altyapı	kilometre				
Demiryolu şebekesi	8 452	8 549	8 607	8 607	8 607
Otoyolların uzunluğu	kilometre				
	1 167	1 246	1 405	1 528	1 726
Tarım ve sanayi	önceki yıl = 100				
Sanayi üretim hacmi endeksleri	101.5	114.3	122.9	137.0	139.4
Gayri safi tarımsal üretim hacmi endeksleri	:	:	:	:	:
Hayat standardı	1000 kişi başına				
Araba sayısı	47.9	50.5	53.2	57.1	60.5
Telefon aboneleri	206.1	219.9	232.2	251.9	267.2
İnternet bağlantı sayısı	:	:	:	:	3.6

: veri yok

2. METODOLOJİK NOTLAR

Ödemeler dengesi

Mal ihracatı. Mekik ve transit ticaret dahil FOB esasına göre kaydedilmiştir

Mal ithalatı. Gayri nakdî altın ve transit ticaret dahil FOB esasına göre kaydedilmiştir 1992/93

Hizmetler ve gelirler, net. Hizmetlerin ve gelirlerin toplamı

2.1.1. Finans

Kaynaklar

IMF'nin "International Financial Statistics" başlıklı yayını ana kaynak olarak kullanılmıştır. Euro karşısında döviz kurları için kaynak olarak Avrupa Komisyonu (DG II) verileri kullanılmıştır.

Gayri safi dış borç ile ilgili olarak, 1994-6 için kaynak olarak OECD External Debt Statistics yayını kullanılmıştır. 1997-8 verileri, BIS/IMF/OECD/Dünya Bankası

arasındaki yakın işbirliği sonucunda ortaklaşa yayınlanmıştır. Borçlar, tüm ekonomiye aittir ve hem kısa hem de uzun vadeli borçları içerir. Genel uygulamaya göre, mevcut borç stoğu, yıl sonu kurları temelinde ABD dolarından EURO'ya çevrilmiş, GSYH ise yıllık ortalama döviz kurları kullanılarak EURO'ya çevrilmiştir.

Genel hükümet açığı/fazlası ile ilgili olarak, aday ülkeler halen millî hesaplar esasına göre güvenilir veriler sunma imkanına sahip değildir. Güvenilir veriler bulunmayışı nedeniyle, IMF'nin Government Finance Statistics Yearbook adlı yayınından hareketle yaklaşık bir hükümet açığı/fazlası elde edilmiştir (metodolojinin bir açıklaması için aşağıya bakınız).

Yöntem

Rezerv varlıklar, yıl sonu stok verilerdir. Merkez bankası altın, döviz ve yerleşik olmayanlardan diğer (gayri safi) alacak rezervlerinin toplamı olarak tanımlanmışlardır. Altın, yıl sonu piyasa fiyatından değerlendirilmiştir.

Genel hükümet açığı/fazlası: IMF'nin GFS (government finance statistics) metodolojisine dayalı verilerden hareketle elde edilen bir millî hesaplar tanımlaması tahminidir. Genel hükümet açığı/fazlası, merkezî hükümet açığını/fazlasını (normal olarak bazı bütçe dışı fonlar da dahil) yerel hükümet açığına/fazlasına ekleyerek elde edilir. Toplam rakam, millî hesaplarda bir finansman kalemi olan, özel politika amaçlarına yönelik net borç verme/borç alma dikkate alınarak ayarlanır.

Gayri safi dış borç: Gayri safi dış borç (ABD Doları)/GSYH (ihracat ağırlıklı efektif döviz kuru yoluyla dönüştürülmek suretiyle ABD Doları cinsinden)* 100

Parasal büyüklükler: Yıl sonu stok verileridir. M1 genel olarak dolaşımdaki banknotlar ve metal paralar artı vadesiz banka mevduatı anlamına gelir. M2 genel olarak M1 artı tasarruf mevduatı artı bankalardan diğer kısa vadeli alacaklar anlamına gelir. Toplam kredi genel olarak hükümete ve özel sektöre verilen yurtiçi kredi anlamına gelir. Bazı aday ülkelerde yabancı para dolaşımını ölçme sorunu, verilerin güvenilirliğini etkileyebilir.

Faiz oranları. Yıllık ortalama oranlar. Kredi faiz oranları genellikle bildiren bankalarca verilen kredilere uygulanan ortalama orandır. Mevduat faiz oranları ise genel olarak ortalama vadesiz ve vadeli mevduat faiz oranlarını ifade eder.

Kredi faiz oranı. Türkiye Kalkınma Bankası tarafından orta vadeli işletme kredilerine uygulanan kredi faiz oranı.

Döviz kurları. Bulunabildiği durumlarda, EURO döviz kurları, resmî olarak bildirilen kurlardır.

2.1.2. Dış ticaret

İthalat ve ihracat (carî fiyatlar). Bu veriler “özel ticaret” sistemine dayanır. Söz konusu sisteme göre, dış ticaret, ülkenin gümrük sınırını geçen mallardan

oluşur. Ticaret verilerinin içinde, dolaysız yeniden ihracat, hizmet ticareti, gümrüksüz bölgelerle ticaret ve ayrıca lisanslar, know-how ve patentler de yer alır. Dış ticaret cirosunun değeri, malların piyasa değerini ve ilave maliyetleri (navlun, sigorta, vs.) içerir. *Ticaretin Sınıflandırılması*. Mal ticareti akımları için, Birleşik Nomenklatura'daki mal tasnifi kullanılıyor olmalıdır.

AB 15 ile ithalat ve ihracat. Türkiye Cumhuriyeti tarafından açıklanan veriler.

İşgücü

Ekonomik aktivite oranı (ILO Metodolojisi). 15 yaşın üzerindeki toplam nüfusta işgücünün yüzdesi. Bu oran, aşağıdaki ILO tanımlarını ve tavsiyelerini izleyen LFSS (Labour Force Sample Survey)'den elde edilmiştir.

İşgücü: Aşağıda belirtilen ILO tanımlarına göre istihdam edilen ve istihdam edilmeyen kişilerin toplamı.

İstihdam edilenler: İşçi, müteşebbis, kooperatif üyesi veya aile işçisi olarak, referans dönemi boyunca ücret veya maaş karşılığında en az bir saat çalışmış olan 15 yaş ve üzerindeki tüm kişiler. Silahlı kuvvetler mensupları (kışlalarda ikamet edenler hariç) ve çocuk bakım izninde olan kadınlar dahildir.

İstihdam edilmeyenler (işsizler): İstihdam edilmeyen bir kişi olarak tasnif edilmek için ILO tanımının her üç şartını aynı anda karşılayan 15 yaş ve üzerindeki tüm kişiler: (i) işsiz olmak; (ii) aktif şekilde bir iş arıyor olmak; ve (iii) onbeş gün içinde işe başlamaya hazır olmak.

İşsizlik oranı (ILO metodolojisine göre). İşgücünde istihdam edilmeyen kişilerin yüzdesi. Bu oranı, ILO tanımlarını ve tavsiyelerini (bkz. yukarıdaki ILO tanımları) izleyen LFSS (Labour Force Survey)'den elde edilmiştir.

NACE branşları itibariyle ortalama istihdam. Bu gösterge, ILO tanımlarına ve tavsiyelerine uyularak elde edilmiştir.

2.1.3. Altyapı

Demiryolu şebekesi. Belirli bir alandaki tüm demiryolları. Örneğin vagon taşıyan treyler veya feribot yoluyla üzerinden demiryolu vasıtaları geçirilse bile karayolu veya su yolu kesimleri buna dahil değildir. Sezon boyunca sadece turizm amacıyla kullanılan hatlar ve sadece maden ocaklarına, ormanlara veya diğer endüstri veya tarım işletmelerine hizmet etmek üzere inşa edilmiş olan ve genel trafiğe açık olmayan demiryolları da hariç tutulmuştur.

Otoyolların uzunluğu. Motorlu araç trafiği için özel olarak tasarlanmış ve inşa edilmiş olan, kenarlarındaki mülklere hizmet etmeyen ve:

- (a) trafik için yapılmamış bir ayırım çizgisiyle veya istisnaî olarak başka yöntemlerle birbirinden ayrılmış, çift yönlü trafik için ayrı yolların bulunduğu, ancak özel noktalarda veya geçici olarak bulunmayabileceği;
- (b) herhangi bir karayolu, demiryolu veya tramvay güzergahı veya yaya patikası ile aynı seviyede kesişmeyen;

(c) bir otoyol olarak özel surette işaretlenmiş olan ve sadece bazı tiplerdeki motorlu kara taşıtları için ayrılmış olan yollardır.

Yol işaretlerinin bulunduğu yerden bağımsız olarak, otoyolların giriş ve çıkış şeritleri de dahildir. Kentsel otoyollar da dahildir.

2.1.4. Sanayi ve tarım

Sanayi üretim hacmi endeksleri. Sanayi üretimi, madencilik ve taşocağı işletmeciliğini, imalat sektörünü ve elektrik, gaz, buhar ve su tedarikini kapsar (ISIC Rev. 3 Tasnif Bölümleri C, D ve E'ye göre).

Gayri safi tarımsal üretim hacmi endeksleri. Gayri safi tarımsal üretim endeksleri, 1993 sabit fiyatlarıyla hesaplanmıştır. Üç aylık endeksler, önceki üç ay temelinde hesaplanmıştır.

2.1.5. Hayat standardı

Araba sayısı. Binek arabası: yolcu taşınması maksatlı olan ve (sürücü dahil) en fazla dokuz kişi oturacak şekilde tasarlanan, motosiklet haricindeki motorlu kara taşıtları.

Bu nedenle, "binek arabası" terimi, en fazla dokuz oturma yeri olmak şartıyla, mikro arabaları (sürmek için ehliyet gerekmeyen çok küçük arabalar), taksileri ve kiralık binek arabalarını da kapsar. Bu kategori, pikapları da içerebilir.

Telefon aboneleri. (Seyyar telefon ve el telefonu aboneleri dahil değildir.)

İnternet bağlantı sayısı. İnternet abonelerinin sayısı, internet hizmet sağlayıcılara abone olanların yerleşik nüfusa oranıdır.

Kaynaklar

Toplam yüzölçümü, millî hesaplar, enflasyon oranı, dış ticaret, demografi, işgücü piyasası, altyapı, sanayi ve tarım, hayat standardı: Ulusal kaynaklar.

Ödemeler dengesi: IMF.